

KADİM VATAN
KARABAĞ
KARABAĞ SAVAŞI ŞEHİT VE
GAZİLERİ'NE

ANCIENT HOMELAND
KARABAKH
TO THE MARTYRS AND VETERANS
OF THE KARABAKH WAR

ISBN: 978-605-4239-65-8
YAYINEVİ SERTİFİKA NUMARASI: 50083

Kadim Vatan Karabağ
Ancient Homeland Karabakh

1. Baskı, 2022

Editörler : Prof. Dr. Betül Karagöz Yerdelen
Prof. Dr. Alâeddin Yalçinkaya
Doç. Dr. İrade Memmedova

Editörler Yardımcıları : Dr. Doğan Başaran
Doç. Dr. Kubilayhan Erman
Dr. Cem Düzen
Müh. Mehmet Akif Yerdelen

Kapak ve İç Tasarım: Zafer Yılmaz

Baskı-Cilt: Ana Basın Yayın Gıda İnşaat San. ve Tic. A.Ş. /
Matbaa Alemdar Mah., Molla Fenari Sok., No: 28/A, Cağaloğlu,
Fatih, İstanbul Sertifika No: 52729

DİVAN KİTAP

Ankara: Oğuzlar Mah. Barış Manço Cad. No: 12/6
Balgat, Çankaya/Ankara

İstanbul: Osmanağa Mah. Söğütlüçeşme Cad. No:
92/87 Kadıköy/İstanbul

Tel-Faks: (212) 803 40 42

www.divankitap.com.tr / iletisim@divankitap.com

Bu kitabın tüm hakları DİVAN KİTAP'a aittir. İzinsiz kopyalanması yasaktır, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

DİVAN KİTAP, Divan Kitap Matbaacılık Basın Yayın Dağıtım ve
Ajans Hizmetleri Ltd. Şti. yayın markasıdır.

15.BÖLÜM

KARABAĞ HANLIĞI VE BAŞKENTİ ŞUŞA

Tofiq MUSTAFAZADE *

ÖZET

1747 yılında Afşar Hanedanı'ndan olan Nadir Şah'ın, saray suikastı neticesinde katledilmesinden sonra, onun görkemli Şahlığı yerine kurulan çok sayıdaki hanlığın en büyük ve kuvvetlilerinden biri Karabağ Hanlığı idi.

Karabağ Hanlığı Türk-Müsülman siyasi kurum ve etnik zemininde kurulup gelişmiştir. Aras ve Kür çayları arasında, geniş bir araziye kapsayan bu Hanlık'ın esasını, yani devlet yapısını Otuzikiler tayfa birliğinden Cavanşir tayfasına mensup Penahali Han Cavanşir inşa etmiştir.

Azerbaycan'ın diğer hanlıklarından farklı olarak Karabağ Hanlığı'nın topraklarında merkez, tehlike esnasında ise sığınak görevi oynayabilecek önemli bir yerleşim birimi yoktur. Bundan dolayı da önce Kebirli bölgesinde Bayat kalesi, 1752 yılında Terneküde Şahbulağ kalesi, nihayet 1755-1756 yıllarında Penahabad (sonraları Şuşa) kalesi dikilmiştir.

Şuşa, kendi muhkemliği sayesinde Ağa Muhammet Şah Kaçar gibi kudretli bir komutanın karşısında bile, uzun süre direniş göstererek halkımızın kahramanlık simgesine çevrilmiştir. Bu gün ise Şuşa, Azerbaycanın en mühim medeniyet merkezlerinden biri kabul edilmektedir.

Büyük bir askeri kuvvete malik olması sayesinde Karabağ Hanlığı uzun süre bağımsızlığını koruyabilmiştir.

XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın başlarında, Karabağ Hanlığı'nın dış siyasi durumu karışık ve oldukça ağırdı. Bir taraftan Kaçarlar İrani, diğer taraftan Rusya, bu hanlığı ele geçirmek için çaba harcıyordu. O zaman hâkimiyette olan İbrahimhalil Han ihtiyarladığı için, Hanlığın iç durumu pek iyi değildi.

Zor koşullar, Karabağ Hanı'nı 14 (26) Mayıs 1805 yılında Kürekçay anlaşmasını imzalayıp Rusya'nın himayesini kabul etmeğe zorladı. Ancak 1806 yılı yazında Rus subayı Binbaşı Lisaneviç hücum ederek silahsız Hanı, onun bazı aile üyelerini ve hizmetçilerini vahşice katletti.

1822 yılında ise sonuncu han olan Mehdikulu Han, İrana kaçmağa zorlanmış ve Karabağ Hanlığı bu şekilde lağv olunmuştur. Bundan sonrasında, İran ve Türkiye'den getirilen Ermeniler'in kitlesel olarak Karabağ bölgesine yerleştirilmesine başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ Hanlığı, Penahali Han, İbrahimhalil Han, Şuşa, Kürekçay Antlaşması.

* Prof. Dr.; Azerbaycan İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü "Uluslararası İlişkiler ve Diaspora Tarihi" Şubesi Müdürü, E-mail: tofiqmustafazade@mail.ru

PLACE OF KARABAKH KHANATE AND ITS CAPITAL SHUSHA IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN

ABSTRACT

After the assassination of Nadir Shah Afshar in 1747 the Karabakh khanate was one of the largest and most powerful khanates established on the site of his empire.

The Karabakh khanate was established and developed on the basis of Turkish-Muslim political traditions and ethnicity. Covering a large area between the Araz and Kura rivers, the foundation of this khanate was laid by Panahali khan, who belonged to the Javanshir tribe of the Otuz-iki tribal union.

Unlike other khanates of Azerbaijan, there was no center or shelter in times of danger playing the role of castle in the territory of the Karabakh khanate. Therefore, firstly Bayat fortress was built in Kabirli district, Shahbulag fortress in Tarnakut in 1752, and finally Panahabad (later Shusha) fortress in 1755-1756.

Due to its strength, Shusha has long stood in front of such a powerful leader as Agha Muhammad shah Qajar and has become a symbol of heroism of our people. Today, Shusha is one of the most important cultural centers in Azerbaijan.

Due to its great military power, the Karabakh khanate was able to maintain its independence for a long time.

At the end of the XVIII century and the beginning of the XIX century, the external political situation of the Karabakh khanate was difficult: on the one hand, the Qajar Iran, and on the other hand, Russia were trying to seize these khanate. The internal political situation was not stable because Ibrahimkhalil khan, who was in power at that time, was getting old.

Difficult conditions forced the Karabakh khan to sign the Kurakchay treaty on May 14 (26) 1805 and accept Russian patronage. Unfortunately, in the summer of 1806, a Russian officer, Major Lisanevich, attacked and brutally killed an unarmed khan, several family members and a servant. In 1822, the last ruler, Mehdigulu khan, was forced to flee to Iran, and thus the Karabakh khanate was abolished. After that, the resettlement of Armenians from Iran and Turkey to Karabakh began.

Key words: Karabakh Khanate, Panahali Khan, Ibrahimkhalil Hhan, Shusha, Kurakchay Agreement

GİRİŞ

Ermeniler, dış destekler aracılığıyla 1988’ci yılda başlattıkları saldırılar sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Yukarı Karabağ bölgesini ve onun etrafındaki 5 rayonu tamamen, 2 rayonun ise büyük kısmını işgal etmişlerdir. Birleşmiş Milletler teşkilatının işgal olunmuş Azerbaycan topraklarının koşulsuz boşaltılması hakkındaki dört kararının üstünden, 30 yıla yakın süre geçse de Ermeniler işgalı devam ettirmişlerdir. Görüşmeler hiçbir sonuç vermediği için, Azerbaycan da, askeri yola başvurmuş oldu ve 2020 yılı 27 Eylül’ünden 10 Kasım’a kadar devam eden II Karabağ (Veten) Savaşı sonunda, kendi arazilerini düşmandan azad etti. Bu haklı mücadelede Türkiye, askeri ve teknik yardımın da ötesinde, en içten insani tavrı ve samimiyeti ile Azerbaycan’ı destekledi. Bu bağlamda Türkiye’de, Karabağ tarihine büyük ilgi ortaya çıktı. Bu bölümde yaşanan büyük ilgiden dolayı özellikle Türkiye’deki okuyucular için, Karabağ tarihini, bu tarihin en gurur verici safhası olan

Karabağ Hanlığı dönemini ve Hanlığın başkenti Şuşa'yı analiz eden bir incelemeye yer verilmiştir.

1. KARABAĞ HANLIĞI'NIN DOĞUŞU VE AZERBAYCAN HANLIKLARI İÇİNDEKİ YERİ

Karabağ Hanlığı'nın kurucusu Penah Ali Han'ın asıl soyu, Dizagin Cavanşir ilinden olup, eski zamanlarda Türkistan'dan gelen Behmanlı ilinin bir kolu olan Sarıcalı oymağından idi¹¹. Cavanşir hem ilinin başkanı hem de *Otuziki* adlı tayfa birliğinin başçısı idi.¹²

Rivayete göre, Sarıcalı oymağının adı, oymağın esaslarını belirleyen Ali adlı şahsın saç renginden dolayı *Sarıca Ali* (Sarıcalı) olarak kalmıştır. Ahmed Bey Cavanşir Penahali Han'ın, Sarıca Ali'nin ve onun oğlu İbrahimhalil Ağa'nın, Hülagu Han'ın (1256-1265) torunu Argun Ağa'nın (1284-1291) neslinden olduğu ve Mirza Yusuf Karabaği'nin ise Cavanşir tayfasının Tatar iline mensupluğu konusunda bilgi vermiştir.¹³

Cavanşir tayfasının başkanı İbrahimhalil Ağa'nın büyük oğlu Fezleli Bey Nadir Şah'ın sarayında eşikağası görevine tayin edilmiştir. Ancak şahın gazabına uğrayarak katledilmiştir.¹⁴

Fezleli Beyin diğer kardeşi Penahali Bey onun yerine eşikağası görevine getirilse de kardeşinin akıbetine uğrayacağını düşünerek 1738 yılında altı kişi ile sarayı terk edip kaçmıştır. Kendisi belli bir dönem Zengezur'da, Kara Murtuza Beyin yanında kalmış, sonra kendi taraftarlarını toplayıp Gence, Nahçıvan, Şeki ve diğer yerlere baskınlar yapmıştır. Penahali Bey, halkı kendi tarafına çekmek için ele geçirdiği koyun ve atları da halka dağıtmıştır. O zaman tahminen on beş yaşına ulaşan büyük oğlu İbrahimhalil Ağa, Horasan'da yaşamıştır ve bir müddet sonra babasının peşinden Karabağ'a gelmiştir.¹⁵

1747 yılının Haziran ayının 19'undan 20'sine geçildiği gece, Nadir Şah öldürüldükten sonra Azerbaycan'da halk bağımsızlık harekâtının zaferi için zemin bulmuştur. Fakat ülkede bir devlet değil, 20'ye yakın müstakil ve diğer hanlıklardan ayrılan yeni hanlıklar oluşmuştur. Böyle bir tarihî koşullarda Penahali Bey de 200 kadar süvari taraftarı ile birlikte Karabağa gelip kendisini Han ilan etmiştir. Penahali Bey, bu büyük hareketinin meşruiyetini, kendi soyunun Hülagü Han'ın torunu Argun Han'a dayanmasında bulduğunu bir rivayet ile açıklamıştır.¹⁶

Penahali Han vaktiyle Horasana göç ettirilen Cavanşir ve başka ellerin kendi başlarına birlikte oradan göçüp vatana gelmekte olduklarını işitip, kendi etrafındakilerle birlikte Karabağ ellerini karşılamak için gitmiştir. Göçmenler eski yurtlarına dönüp yerleşmişlerdir.¹⁷

Penahali Han'a resmi hanlık ünvanının verilmesi Adil Şah'ın (Alilkulu Şah) adı ile alakalıdır. Bu konuda Mirza Cavanşir şunları yazmaktadır: “Merhum Nadir Şah öldürüldükten sonra, kardeşinin oğlu Alikulu Han, Adil Şah lakabı ile merhum Nadir Şahın şahlık tahtına çıkmıştır. Adil Şah tarafından Azerbaycan'a serdar tayin edilmiş, Tebriz şehrinde yaşayan

¹¹ Mirze Camal Qarabaği. Qarabağ tarixi// Qarabağnameler. I kitab, Bakı, 1989 s.110

¹² Шукюрзаде Образование Карабахского ханства// Azərbaycan MBA, Tarih Enstitüsünün Elmi Arşivi, fon 1, liste 4, dok. 1353, s.84

¹³ Ehmed bey Cavanşir. Qarabağ xanlığının 1747-1806-cı illerde siyasi vəziyyətinə dair// Qarabağnameler, I cild, s.149-183; Mirze Yusif Karabaği. Tarix-e Safi//Qarabağnameler, Bakı, 1991, II c. S.

¹⁴ Mirze Adigözel bey. Qarabağname//Qarabağnameler, I cild, s.31

¹⁵ Mirze Camal Qarabaği, A.g.e., s.111;Ehmed bey Cavanşir A.g.e., s.111

¹⁶ Ehmed bey Cavanşir. A.g.e., s.158

¹⁷ Mirze Camal Qarabaği. A.g.e., s.111

Emir Aslan Han, Penah Han'ın Karabağ'da olan böyle bir olayı, onun şöhretini ve istiklaliyetini iştince, kendi adına ona (hediye olarak) at, kılıç ve hilat göndererek, onu Adil Şah'a itaat etmeye davet ve teşvik etmiştir. Merhum Penah Han, gelen elçilere layık oldukları hürmet ve saygıyı göstermiştir.¹⁸ Mirza Adıgözel Bey ise Emir Aslan Han'ın şahsen Penah Ali'yi görmeğe geldiğini kaydetmiştir: "Emir Aslan Han, Penahali Beyi görmek arzusu ile gelip onunla görüştü. Aynı gece Penahali Bey'e sultanlık, ertesi gün de hanlık verdi, ama Adil şaha itaat etmeyi ona şart koydu."¹⁹

Ahmet Bey Cavanşir de şöyle yazmıştır: "Penah Han ise Meliklere rağbet gösteren ve ona haset besleyen komşu hanların fitnelerinden korkup, dışardan yardım ve himaye aramaya mecbur kalmıştır. Bundan dolayı da o, Serdar Emir Aslan Han'ın yanına elçi gönderip şaha bağlılığını bildirmiştir. Tebriz'e yeni gelmiş olan ve böyle karışık bir memlekette mütefek bulmakta zorluk çeken serdar için, bu gökten düşme bir şey olmuştur. Bundan kısa bir süre sonra serdar kalabalık bir ordu ile Bayat'a gelmiştir. Burada Penah Han ile birlikte Şamahı, Nuha ve Gence hanlıklarını Adil Şaha bağlamıştır. Penah Han'ın hükümete gösterdiği bu hizmet karşılığında, serdarın ricası ile Adil Şah tarafından verilen fermana göre Karabağ Hanlığı özel bir malikâne olarak ona verilmiştir.²⁰ Görüldüğü gibi Ahmed Bey Cavanşir, diğer müelliflere nispeten biraz mübalağaya yol açmıştır.

Karabağ Hanlığının ilk işi esasen şundan ibaret idi ki; Azerbaycan hanlıklarının her biri bir kale şehrin etrafında teşekkül etmiş iken, Karabağ Hanlığı arazisinde kurulmuş şehir yoktu. Bundan dolayı da hanın ilk işi itibarlı bir kale inşa ettirmek olmuştur. 1748 yılında Kebirli bölgesinde Bayat kalesi inşa olunmuştur.²¹ Mirze Camal Karabaği şöyle yazmaktadır: Daha Karabağ'ın Hamse bölgeleri ona tabi olmadan önce, Penah Han etraftaki hanların kendi üzerine hücum ettikleri takdirde aile ve akrabalarının, yardımcı ve yakın adamlarının ve il (*yerleşim yeri*) büyüklerinin korunması için, illerin arasında münasip bir yerde kale yapılmasını uygun görmüştür. Meşveretten sonra, şimdi Kebirli bölgesi içinde olan Bayat kalesi yapılmıştır. Kısa bir zamanda sağlam hisar ve hendek ile pazar, hamam ve mescit inşa edilmiştir. Han, bütün ailesini, akrabalarının ve il büyüklerinin ailelerini oraya toplamıştır. Penah Han'ın hanlığının gelişmesini, Penah Han'a gösterilen saygı ve muhabbeti iştin Tebriz ve Erdebil vilayetlerinin birçok ahalisi ve sanatkârları da aileleri ile birlikte gelip Bayat kalesine yerleşmişlerdir.²²

Karabağ Hanlığı kurulduğu günden itibaren, hanlık arazisinde bulunan beş Hıristiyan Meliği ve komşu hanlıklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. 1736 yılında Mugan kurultayından sonra, kendisinin şah seçilmesine itiraz eden Karabağ Beylerbeyine karşı Nadir Şahın aldığı ceza tedbirlerinden biri de Karabağ'ın beş Hıristiyan Melikliğine (*Hemse*) iç işlerinde bağımsızlık vererek Karabağ Beylerbeyiliğine tâbilitken çıkarıp, kendi başına Azerbaycan vilayeti hâkimine tâbi kılması olmuştur. Ama artık bu Melikler de siyasi bağımsızlık hülyasına düşmüşler ve bundan dolayı da Penahali Han'ın güçlenip hâkimiyetini bütün Karabağ topraklarına yaymasına karşı çıkmışlardır. Hristiyan Melikler, o zaman

¹⁸ Mirze Camal Qarabaği. A.g.e. s.115

¹⁹ Mirze Adıgözel bey. A.g.e., s.33

²⁰ Ehmed bey Cavanşir. A.g.e., s.160

Mirze Adıgözel bey A.g.e., s.s.160

²¹ Mirze Adıgözel bey A.g.e., s.34

²² Mirze Camal Cavanşir. A.g.e., s. 111-112.

güçlü askeri kuvvete sahip Hacı Çelebiyi, Penahali Han'a karşı tahrik etmişlerdir. Penahali Han'a düşmanlık besleyen Cavanşir ve Otuziki tayfa, Hristiyan Hamse Meliklerini kendilerine dost ve müttefik yapmışlardır. O dönemde bütün Şirvan dünyasında ebedi ihtiyar/irade sahibi ve hükümlan olan Hacı Çelebi'ye mektuplar yazmışlardır. Ona, "Penah Han burada tahta çıkmış, kale ve siper yaptırmıştır. Eğer defedilmesi gecikilirse, daha sonra onun karşısında durmak mümkün olmayacaktır" demişlerdir.²³

Bu hileye inanan Hacı Çelebi, Şirvan Kuvvetleri ile beraber 1748 yılının sonlarında Penahali Han'ı ortadan kaldırmak için Bayat kalesine hücum etmiştir ve kale kuşatılmıştır. Ama bir ay boyunca kuşatılan kale teslim olmamıştır. Penahali Han her iki üç günde bir defa, atlı bir grup ile kaleden dışarı çıkarak düşmana hamleler yapmıştır. Mirza Cemal Karabaği, bu konuda şöyle yazmaktadır; "Şirvan ve Şeki Hanları hiçbir iş görmemiştir. Kuşatma bir aydan fazla sürmüştür. Her gün askerlerinin kırılmasını, at ve eşeklerinin soyulduğunu gören hanlar pişman ve perişan halde dönüp gitmişler ve herkes kendi vilayetine dönmüştür." Zamanının kâmil adamlarından olan Şeki vilayetinin hâkimi Hacı Çelebi döndüğü zaman şöyle demiştir; "Penah Han bir han idi. Biz geldik onunla dava eyledik ve bir başarı da sağlayamadık. Biz şimdi onu şah ilan edip dönüyoruz."²⁴17 Mirza Adıgözel Bey ise şunu yazıyor ki, "maksadına ulaşamayan, mücadelede mağlup edilen Hacı Çelebi geri dönerken şöyle demiştir; Penah Han bu zamana kadar bir sikkesiz gümüş idi, biz geldik ona sert vurduk ve döndük."²⁵

Penahali Han'ın kendisinden kat be kat güçlü düşmanlar karşısında zafer kazanması, onun şöhretini ve nüfuzunu artırmıştır. Bundan sonra Penahali Han, Hemse Meliklerinin ayrımcı faaliyetlerine karşı mücadeleye başlamıştır. Meliklerden biri olan Verende Meliki Şahnezer, kendi amcası Hüsün'ü (Osip) öldürüp hâkimiyete geçtiğinden, diğer dört Melik Şahnezeri Melik olarak tanımak istememişler ve birleşip Verende'ye baskın düzenlemişler, kasabayı ele geçirseler de Şahnezer'e karşı galip gelememişlerdir. Kış geldiği için kendi topraklarına çekilip, baharda baskını tekrarlama kararı almışlardır. Bu sürede, Penahali Han Şahnezer ile münasebet kurmuştur. Şahnezer, memnuniyetle Penahali Hanın hâkimiyetini kabul etmiş ve hatta kızı Hurizad'ı da Han'ın oğlu İbrahimhalil Ağaya vermiştir.²⁶

Mirza Yusuf Karabaği, bu mesele ile alakalı olarak şöyle yazmaktadır; "Melik Şahnezer kendisini müdafaa etmek için Çanakçı kasabasında kale diktirip, etrafına sur çektirmiştir. Bundan dolayı da Melikler Çanakçı kasabasını alamamış, Varende bölgesini yağmalamışlardır. Onlar sonraki yıl yine askerler ve adamları ile Çanakçı kasabasına hücum ederek, burayı zorla almak ve Melik Şahnezer'i cezalandırmak niyeti ile geri dönmüşlerdir."²⁷

Mirza Yusuf daha sonra, "Melik Şahnezer, diğer Meliklere nispeten kendisinin zayıf olduğunu ve işin kötü neticeleneceğini hissedip, ümitsizlikten Penahali Han'ın yanına gelmiş ve ona sığındığını, itaat ettiğini bildirmiştir"²⁸ diye yazmıştır. Haçın Melikini ortadan kaldırmak için, Penahali Han ve Melik Şahnezer Hındırstan kethüdası Mirzehanı yanlarına çağırarak, ona eğer Haçın Meliki Allahverdi'yi yakalayıp onlara verirse, Melik rütbesinin

²³ Mirze Adıgözel bey A.g.e., s.34

²⁴ Mirze Camal Qarabaği. A.g.e., s.112

²⁵ Mirze Adıgözel bey. A.g.e., s.35

²⁶ Аракелян А.Карабах до завоевания российским царизмом// Исторический 1938 г. №10, с. 75-76

²⁷ Mirze Yusif Qarabaği. Tarix-e Safi// Qarabağnameler, II kitab, s.16

²⁸ Aynı orada.

kendisine verileceğini bildirmişlerdir. Mirzehan kendisinden istenileni yapmıştır. Böylece Haçın Melikliği de Karabağ Hanı'na bağımlı hale gelmiştir.²⁹ Raffi'nin yazdığına göre, bu hadise 1755 yılında olmuştur.³⁰

Bayat savaşı, hanlığa daha itibarlı ve sağlam bir kalenin lazım olduğunu göstermiştir. Çünkü Bayat'ın stratejik mevki zayıf, iklimi sıcak olduğundan uzun müddet büyük askeri kuvvet bulundurmamak mümkün değildir. Buna göre de Penahali Han, Terneküd'te *Şah Bulağı* adı ile bilinen bir kale inşa ettirmiştir. Penahali Han'ın ikametgâhını Bayat kalesinden Şah Bulağı'na taşımasını, Mirza Adıgüzel Bey şöyle tasvir etmektedir: “Bundan sonra Penah Han düşündü ki, ben yeni ev yapmış adamım, Cavaşir ve Otuziki tayfa toplulukları da Hemse Melikleri de bana düşmandırlar. Ben, sağlam bir yerde ev ve menzil tutmalıyım. Düşmanı defetmekle uğraşmaktan dolayı, tembellik ve fesat ehli ile mücadelede dikkatsizlik de etmemeliyim. Buna göre Bayat şehrini dağıtıp, gelip bir tepenin eteğinde Şah Bulağı adı ile meşhur olan Terneküt'e bir kale inşa etmiştir. Mirza Adıgüzel Bey'in yazdığına göre, Penahali Han inşaat işlerini H. 1165 (1751-1752) yılında bitirerek, orayı kendisine mesken yapmıştır.³¹

Ahmet Bey Cavaşir'in yazdığına göre de; Şah Bulağı kalesi H. 1165 (20 Kasım 1751 – 7 Kasım 1752) yılında yapılmıştır.³² Ahmet Bey Cavaşir, Penahali Hanın kendi ikametgâhını Bayat kalesinden Şahbulağı kalesine 1752 yılında götürdüğünü yazmaktadır.³³

Mirza Camal, Şah Bulağı kalesinin H. 1165 (1751-1752) yılında inşa olduğunu yazarak Penahali Han'ın 3-4 yıl orada yaşadığını kaydetmektedir.³⁴ Mir Mehdi Hezani yanlış olarak Şah Bulağı kalesinin 1761-1762 yıllarında inşa olduğunu yazmıştır.³⁵ Mir Mehdi Hezani, Penahali Han'ın ilk ikametgâhından göç etmesinin nedenini, Bayat kalesinin ovada bulunmasından dolayı, baharda boylar dayanamayıp yaylağa göçtükleri zaman, ihtiyaç olduğunda onlara ulaşılıyormuş³⁶ şeklinde izah etmiştir. A. Bakıhanov ise Şah Bulağı adlı yerde vaktiyle I. Şah Abbas kışlamıştı³⁷ diye yazmıştır.

Hemse Melikleri sakinleşince, etraftaki göçerlerin bir kısmı gönüllü, diğer bir kısmı da zor kullanılarak hanın hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Bundan sonra Karabağ Hanı hâkimiyetini etrafa yaymaya başlamıştır. Gence, Karabağ, Erdebil ve Nahçıvan hanlarını kontrolü altına almış, topraklarını güney-doğu ve güney-batı tarafına doğru genişleterek Tatev, Sisyan, Gafan, Meğri bölgelerini kendine tabi kılmıştır. Mirze Adıgüzel Bey bu konuda; “Meğri, Güney bölgelerini Berguşat'a kadar Karabağ hâkiminin elinden alıp kendisine tâbi hale getirmiştir” diyor. Tatev ve Sisyan bölgelerini Nahçıvan hâkiminden, Zengezur ve Gapan bölgelerini Tebriz beylerbeyinden almıştır. Kolanılar'ın meskeni olan, Uşaçık köyünden Göyçe sınırına kadar Terter çayı sahilindeki yerleri ise İrevan hâkiminden almış-

²⁹ Mirze Camal Qarabağ. A.g.e., s.112

³⁰ Раффи. Меликства Хамсы (пер. сарм. Л.М. Кочаряна. Ереван, Наири 1991, с.33-34//. Bkz: https://armenianhouse.org/raffi/novels-ru/k_hamsa/Meliks-1-14

³¹ Mirze Adıgözel bey. A.g.e., s.35.

³² Ehmed bey Cavaşir. A.g.e., s.19-20.

³³ Ehmed bey Cavaşir. A.g.e.,// I cild., s.161

³⁴ Mirze Camal Qarabaği A.g.e., s.113

³⁵ Mir Mehdi Xezani, kitabı-tarixi Qarabağ// Qarabağnameler, II kitab, s.115

³⁶ Ауні orada

³⁷ Бакиханов А.А. Гюлистані- Ирам (редакция, комментарии, примечания и указатели академика З.М. Буниатова). Баку, Элм, 1991, с.164

tır. Gence hâkimlerine ait ve Hudaferin köprüsünden Kürek çayına kadar olan yerleri de ele geçirmiştir.³⁸

Hanlık dâhilinde hâkimiyetini sağlamlaştıran Penahali Han, Azerbaycanın diğer yerlerine yayılma kararı almıştır. Bu konuda Şekili Hacı Çelebi Han'ı tek engel olarak görmüştür. Bundan dolayı da tesiri altında olan Karadağlı Kazım Han'ı, Nahçıvanlı Haydarkulu Han'ı, Genceli Şahverdi Han'ı yanına çağırması ve birleşip Hacı Çelebiye karşı çıkmayı teklif etmiştir. Hanlar bu işe, Gürcü Prensi II. İrakli'yi de çağırması kararlandırmışlardır. Azerbaycan topraklarında eskiden beri gözü olan II. İrakli, bu durumdan yararlanmaya kalkışmıştır.

Önceden varılan anlaşmaya göre, Azerbaycan Hanları ile Teymuraz ve II. İrakli, Gence yakınlarında buluşacaklar ve burada kuvvetlerini birleştirerek Şeki Hanlığı üzerine hareket edeceklerdi. Lakin Gürcü Prensleri, 1752 tarihinde hiç beklenmedik bir şekilde hanların dördünü de esir almışlardır³⁹. Şahverdi Han'ın habercisi derhal bu konuda Hacı Çelebi Han'a haber ulaştırmıştır. Bu haberi işiten Hacı Çelebi büyük bir mertlik göstererek, esir alınan Azerbaycan hanlarını kurtarma kararı almıştır. Onun birlikleri Kür çayını geçerek Gence'ye doğru hareket etmiştir. Nizami Gencevi'nin mezarının yakınlarında yapılan savaş, Gürcü birliklerinin kesin bir mağlubiyeti ile neticelenmiştir. Esir alınan hanlar kurtarılmış ve vatanlarına dönmüşlerdir.⁴⁰

Karabağ Hanlığı, kuzey-batıda Kürekçay ve Karaçay boyunca Gence Hanlığı ile güney-batıda Nahçıvan, batıda İrevan, kuzeyde Şeki ve Şamahı, güney – doğuda Karadağ ve Erdebil hanlıkları ile sınır idi. Bu dönemde Şuşa kalesinin inşa edilmesi sırasında, Merkezi İran'da taht uğrunda verilen mücadele bütün sertliği ile devam ediyordu. XVIII asrın 50'li Yıllarının ortalarında verilen bu mücadelede en çok Astrabad ve Mazandaran hâkimi Mehmedhasan Han Kaçar, Urmiye Hanı Fetali Han Afşar ve Şiraz hâkimi Kerim Han Zend dikkat çekiyordu. Bunların Karabağ'ı rahat burakmayacağı belli idi. Penahali Han, Mehmedhasan Han Kaçar'dan daha ihtiyatlı idi. Çünkü Penahali Han'ın tesirinden kurtulmak isteyen Gence hâkimi Şahverdi Han Ziyadoğlu'nun, Kaçar'ın kendi akrabası olan Mehmedhasan Han'a müracaat edeceği kuşkusuz idi. Buna göre de böyle kudretli düşmanın baskınına karşı koymak için daha sağlam bir sığınak oluşturmak hususunda alınan karar kabul edilmişti.

Mirze Camal Karabaği, Hükümet işlerini bir an bile unutmayan Penah Han'ın işbilen ve becerikli adamları, Han'ın emrine göre toplanıp, şu şekilde görüş bildirmişlerdir: “Merhum Nadir Şah vefat ettikten sonra bizimle Aligulu Han ve Serdar Emir Aslan arasında barış, ittifak ve dostluk münasebetleri devam etmekte idi. Böyle bir münasebet ve dostluk alakasının, bizim ile Mehmedhasan Han arasında da olması çok mümkündür. Etraftaki hanlardan da o kadar hatırsız deyiliz. Onların Mehmedhasan Han'ı üzerimize tahrik ederek, onunla birlikte bize karşı çıkacakları ihtimali vardır. (Böyle bir durumda) Karabağ illerinin, adlı-sanlı adamları da Kızılbaş birliklerinin ayağı altında çiğnenir, biz de Şah Bulağı kalesinde öyle bir kuvvetli düşmanın ve çevredeki hanların karşısında mukavemet gösteremeyiz, hepimiz kırılırız. Bundan dolayı da önceden tedbir almak lazımdır. Biz gerek dağların içinde, sağlam ve geçilmez yerde öyle bir ebedi ve sarsılmaz kale dikmeliyiz ki, onu güçlü düşman bile muhasara edemesin. Kalenin her tarafı dağlardan olan illerin yüzüne daima açık olmalı ve bölgelerle irtibatımız, alakamız bir an bile kesilmemelidir.”⁴¹

³⁸ Mirze Adıgözel bey. A. g. e. s.33-36

³⁹ Aynı orada s.36

⁴⁰ Aynı orada. s.43

⁴¹ Mirze Adıgözel bey. A. g. e. s.115-116

Mirze Adıgözel Bey bu mesele ile alakalı olarak; Han'ın huzurunda olan emirle, onun işareti ile fikirlerini beyan ettiler: “Nadir Şah öldürüldükden sonra, Alikulu Han ve Emir Aslan serdar ile aramızda dostluk münasebeti ve maslahat rabitası sağlam idi. Şimdi ise mümkündür ki, Kaçar Mehemedhasan Han bize karşı kötü hareket etsin, bize karşı edavet ve düşmanlık yolunu tutsun. Çevre hanlarında hatır yoktur ve bizimle yürekten düşman olan çoktur. Ola bilir ki, Mehemedhasan Han'ı tahrik etsinler ve ona katılıp bizimle muharebeye girişsinler. Ola bilsin ki, Karabağ'ın ahalişi düşman birliklerinin atlarının ayakları altında mahvolsun, Şah Bulağı kalesini müdafaaya tab ve takati olmasın. Böyle olursa diye, “her bir hadisenin çaresi önceden düşünülmelidir” mısrasına göre, akıl ve zamanın talebine münasip hatt-ı hareket şöyle olmalıdır; sağlam bir yer ve meydan bulup, orada şehir ve hisar binasını yapıp, burç ve duvarla örtelim. Düşmanın hücum ve felaketinden uzak olalım.”

Yukarıda belirtildiği gibi, Penah Han, Melik Şahnezer ile anlaşmıştır. Onun yardımı ve rehberliyi ile Şuşa şehrini kurmuştur. Şehrin inşa edileceği yerde akarsu ve çeşme yok idi. Bulmak için bir miktar kuyu kazmışlardır. Kazılan kuyulardan su çıktıktan sonra, 1170 (1756-1757) yılında da Şuşa şehrini yapmışlardır.⁴²

Mirza Adıgözel Bey daha sonra da şöyle yazmıştır: “Şah Bulağı kalesi sakinlerini ve bazı köylerin sakinlerini yeni kaleye göçürmüşlerdir. Sonra Penah Han, kendi ailesi için büyük imaretler ve geniş binalar yapmıştır. Hünerli ustalar, sanat sahibi ve işbilen mimarlar set, hisar, burç ve duvar çekmişlerdir. O duvarların kalıntıları, bazı yerlerde şimdi de durmaktadır.”⁴³

Mirza Camal'in yazdığına göre, yeni kale inşa etme konusunda kararı Melik Şahnezere söyleyince, şimdiki Şuşa kalesinin yerini göstermiştir. Han'ın bazı bilgili adamları gelip kalenin yerini ve etrafını yoklamıştır. Kalenin yapılacağı yerde iki-üç çeşmeden başka içilecek su kaynağı olmadığından, uygun olan yerlerde kuyu kazıp, burada daha fazla su kuyuları kazmanın mümkün olup olmadığına bakmışlardır. Bundan sonra da Penah Ali Han, bir kaç yakın adamı ile buraya gelmiş, yeri görüp tanımış ve kalenin duvarına taş koymuştur. Burası ise Şuşa kentinin altı verest uzağında olup köy ahalisinin ekin yeri ve otağıdır. Yine Mirza Camal'in yazdığına göre, 1170 (1754) yılında Penahali Han, Şah Bulağı kalesinin bütün sakinlerini Şuşa kalesine göçürmüştür.⁴⁴ Tarihi bilgilerde ve kadim edebiyatta var olan kanaate göre, daha eskilerde Şuşa kalesinin yerinde bir şehir var olduğu ve Moğol baskınları zamanında bu şehrin dağıtıldığı düşünülmektedir.

Ahmet Bey Cavanşir, Şuşa kalesinin inşası ile alakalı olarak şunları yazmıştır; “...O (Penahali Han) 1754 yılında şimdiki Şuşa şehrinin yerinde kendi ikametgâhını kurmuş ve orayı kendi adı ile *Penahabad* olarak adlandırmıştır. Yine bu ad ile Şuşa'da 15 kepik kıymetinde olan gümüş para kesmeye (basmaya) başlamıştır.”⁴⁵

Mirza Yusuf da şöyle yazmaktadır: “Şehir güney-batıdan, kuzey-doğudan, özellikle batı ve güneyden, yaya ve diğerleri için gidiş gelişi mümkün olmayan sağlam hisar biçiminde, tabii sarp ve yalçın kayalarla ihate olunmuştu. Duvar örmek için şehrin aşağı tarafının bazı yerlerini ölçmüşlerdir. Bu işte ehil olanlar, bölgenin Melikleri ve illerin liderleri ile birlikte çalışarak, beş arşın büyüklüğünde iki arşın eninde bir duvar örmüşlerdir. Bu duvardan ne

⁴² Mirze Adıgözel bey. A.g.e. s.39-40.

⁴³ Aynı orada, s.40

⁴⁴ Mirze Camal Qarabaği. A.g.e., s. 115-116

⁴⁵ Ehmed bey Cavanşir. A.g.e.//Qarabağnameler, I kitab, s.161.

top gülləsi, ne de başka bir şey geçemezdi. Çünkü duvar taş ve kireç ile yapılmıştı. Bu duvarlarda dört büyük kapı açmışlardı. Kuzey ve doğu tarafta olan kapıya Şuşa kent (Şuşa köy) kapısı demişlerdi. İki kapı ise kuzey ve batı arasında idi. Bunlardan birine İrevan kapısı, diğerine ise Gence ve Çilebörd kapısı demişlerdi. Dördüncü kapı, yıkılmış ve şimdilerde onun yerine duvar örülmüştür. Şimdiki şehrin sadece üç kapısı vardır.”⁴⁶

Yeni kale için seçilen yer deniz seviyesinden 1400 m. yükseklikte bulunan ormanlarla örtülmüş, bir tarafı uçurum, diğer tarafı ise sarp ve yalçın kayalarla ihata olunmuş tabii bir istihkam idi. Kalenin kapıları gün ağarınca açılır, gün batınca kapatılırdı.

Şuşa kalesinin inşası, tahminen 1756 yılında neticelenmiştir. Aynı yıl Şah Bulağı kalesinin sakinleri, illerin ve bazı kentlerin kethüdaları ailelerini göçürüp, bu kaleye yerleştirmişlerdir.⁴⁷

Karabağ Hanı'nın nüfuzunun artması ile Şamahı, Şeki, Gence, İrevan, Nahçıvan, Karabağ hanlıkları ve Kartli-Kaheti Prensliği, Penahali Han'a müttefik olmak istedikleri ile alakalı mektuplar göndermişlerdir. Bu konuda A. Bakıhanov şöyle yazmaktadır: “Penahali Han, gündün güne güçlenerek Hudaferin köprüsü ile Kürekçay ve Bergüşad bölgeleri arasındaki bu toprakları, özellikle Karadağ vilayetinin Megri ve Güney bölgelerini, Nahçıvan vilayetinin Tatev ve Sisyan, İrevan vilayetinin Terter Kolanı, Tebriz vilayetinin Zengezur ve Gafan bölgelerini birleştirmiştir, hatta onun hâkimiyeti Erdebil ve diğer vilayetlere de yayılmıştır.”⁴⁸

2. PENAHALI HAN DÖNEMİNDE KARABAĞ HANLIĞI

Nadir Şahın öldürülmesinden sonra, şahlık tahtı uğrunda verilen savaşlar durmamıştır. Mehemedhasan Han, taht ve taç uğrunda rakipleri ile kati mücadeleye girişmeden önce, Kuzey Azerbaycan'da kendisine yeni kuvvetler edinip, savaş malzemesi toplamaya karar vermişti. 1757 yılının Ağustos'unda Astrabad, Mazandaran ve Gilan'dan 30 kişilik bir küçük ordu toplayan Mehemedhasan Han, Karabağa hareket etmişti. Fakat Mehemedhasan Han'ın, Karabağ hareketi başarılı olmamıştır. Karabağ'ın savaşıları, gelen düşman ordusuna ağır darbe vurmaya başarmışlardır. Bu sırada birden bire Kaçar hâkiminin ordusundaki firar olayları kitlesel bir hâl almıştı.⁴⁹ Mehemedhasan Han'ın Gürcistan'ı ele geçirme çabası da hiçbir netice vermemişti. Mehemedhasan Han'ın, Kuzey Azerbaycan'da olmasını fırsat bilen rakibi Kerim Han Zend Astrabad, Mazandaran ve Gilan'a hücum etmişti. Bu haberi alan Mehemedhasan Han, Şuşa kalesinin muhasarasından vaz geçmeye ve hemen geri dönmeye mecbur olmuştur.⁵⁰ Aras nehrinden güneye geçen Mehemedhasan Han, Kerim Han Zend ile Urmiyeli Feteli Han Afşar arasında sert bir mücadele olduğunu haber almış ve bu elverişli durumdan istifade ederek, savunmasız kalan Urmiye kalesini almıştır.⁵¹

Feteli Han Afşar da Mehemedhasan Han'a bağlılığı kabul etmek zorunda kalmıştır. Mehemedhasan Han, Feteli Han'ın kuvvetlerini de götürerek Kerim Han Zend'e karşı hareket etmiştir. Ancak onların kuvvetleri Kerim Han'ın barındığı Şiraz şehrine yaklaşırken

⁴⁶ Mirze Yusif Qarabaği A. g. e. s. 18

⁴⁷ Mirze Adıgözel bey. A. g. e., s. 116

⁴⁸ Бакиханов А. А. g. e. 155

⁴⁹ Бутков Т. Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 ч. 2, Sankt-Peterburq, 1869, s. 244

⁵⁰ Aynı orada, s. 243

⁵¹ Delili H. E. Qarabağ xanlığının banisi Penaheli xan haqqında yeni melumatlar// Azərbaycan SSR EA xeberleri (Tarix, ve hüquq seriyası), 1971, №1, s. 43

Feteli Han, Mehemedhasan Han'dan ayrılmış ve Urmiye tarafına çekilmiştir. Vaziyetin beklenmedik bir şekil aldığı görülen Mehemedhasan Han, yeni kuvvetler toplamak maksadı ile Mazandaran'a dönmüş, lakin 1758/1759 yılında yolda iken kendi soydaşları tarafından katledilmiştir.⁵²

1759 yılında Şeki'nin yeni hanı, Hacı Çelebi oğlu Ağakişi Beyi'n kaynatası Gazikumuk hâkimi Mehemed Han, damadını buraya çağırıp haince katletmiştir. Ertesi günü Mehemed Han Şeki'ye baskın düzenleyip han hazinesini ele geçirmiştir. Mehemed Han'ın kendi başinalığından bıkan Şeki ahalsi de isyan etmiştir. Hacı Çelebi Han'ın büyük torunu Hüseyin Bey, Penahali Han'dan yardım istemiştir. Hacı Çelebi Han'ın onu gürcü esirliğinden kurtardığını unutmayan Penahali Han da ordusu ile Gazikumuklu Mehemed Han'ın üzerine yürümüştür. Mağlup edilen Mehemed Han Gazikumuk'a dönmüştür.⁵³ Çok geçmeden, yeniden Karabağ Hanlığı için tehlike başlamıştır. Mehemedhasan Han Kaçar, helak olduktan sonra Urmiyeli Fetali Han Afşar yeniden kendi gücünü artırmaya başlamış, tekrardan güney hanlıklarının birçoğunu kendisine bağlamıştır. O, hâkimiyetini Azerbaycan'ın kuzey hanlıklarına da yayma karara almıştı. Fatali Han Afşar, ilk olarak stratejik bir önemi olan Karabağ Hanlığını ele geçirmeye çalışmış, Karabağ'a elçiler gönderip Penahali Han'dan kendisine tabi olmasını istemiştir. Lakin Penahali Han, Fetali Han'ın elçisine kaba cevap vermiştir. 1760 yılında Fetali Han da 30 bin kişilik ordu toplayarak Karabağ'a hareket etmiş ve Şuşa kalesinin yanında kamp kurmuştur. Penahali Han'a karşı gizli düşmanlıklarını devam ettiren Çilebört ve Taliş Melikleri de Fetali Han'ın yanında yer almışlardır. Penahali Han'ın savunmayı iyi hazırladığını ve Şuşa kalesinin sağlamlığını gören Fetali Han, şehre altı kilometr mesafede iken, -Ballıca ve Hocalı çayları arasında- birliklerinin uzun müddet kalabilmesi için istihkâm inşa ettirmiştir.⁵⁴

Mirza Yusuf Karabaği bu mesele hakkında daha geniş bilgi vermektedir: “Fetali Han, bir kaç defa Penah Han'ın üzerine hücum edip onunla savaştı. Amma maksadına ulaşamayıp geri döndü. Son defa ise çok fazla askerle geniş düzlük olan Balıca çayı ile Hoca Elili çayının arasına geldi ve yolun kenarında siper kurup burada bekledi. Günümüzde burada o siper duvarlarının harabeleri ve izleri durmaktadır. Bu yer halk arasında Fetali Han Siperi namı ile tanınmaktadır. Fetali Han kışı burada geçirmiştir. Afşar kuvvetleri altı ay burada kalmış, ama bir netice elde edememişlerdir.⁵⁵

M. Yusuf da diğer *Karabağname* müellifleri gibi, Fetali Han'ın mağlup olduğunu, ama İbrahimhalil Ağayı hile ile tutsak ettiğini yazmıştır.⁵⁶ Ahmet Bey Cavanşir, Urmiyeli Fetali Han'ın Karabağa hücumu ile alakalı olarak şunları yazmıştır: “Aynı yılın kışında Penah Han'ın seçme alayları evlerine gönderildiği sırada, Nadir Şah'ın en tecrübeli askerlerinden olan Rumlu Fetali adlı birisi, 30 binlik kuvvet ile tedbirsiz olarak Şuşa yakınlarında görülmüştür. Fetali Han, kaleyi baskın ile almak için kendi seçme askerleri ile Gargar çayı tarafından hücumu geçmiştir. Anlatılanlara göre, bu taraftan kale üzerinde öyle bir sükût hâkim olmuştur ki, hücum edenler derelerde ve duvarların arasında gizlenen seçme askerleri görmeden, sert kayalara tırmanarak ve hiç ateş açmadan kaleyi alma ümidinde olmuşlardır.

⁵² Delili H. E. A.g. s.45

⁵³ İsmayılov M.Bağirova M. Şeki xanlığı., Bakı, 1997, s.35.

⁵⁴ Mirze Camal Qarabaği. A.g.e., s.117

⁵⁵ Mirze Yusif Qarabaği. A.g.e., s.21

⁵⁶ Aynı orada, s.21-22

Lakin kale duvarlarının yakınlarında onların gürültülü hay huyu işitildikçe, muhasaraya alınanlar gizlendikleri yerlerden çıkıp çağrılmayan bu konukların üzerine saldırmışlar ve onlarla savaşa girişmişlerdir. Uzun yol gelerek yorulmuş ve ani yapılan hücumdan korkmuş olan düşmanlar, deste-deste toplanıp savaşa girmişlerdir. Lakin devamını getiremeyip geri çekilmişlerdir. Onların bir kısmı kırılmış, bir kısmı ise zar zor kaçıp canını kurtarmıştır. Bu başarısızlık inatçı Rumluyu işgal niyetinden vaz geçirememiştir. Dahası Penah Han'dan rahatsız olan Ermenileri ve komşu hanları kendi tarafına toplayarak, Şuşa'nın 17 verst uzaklığında olan Hocalı köyüne hep birlikte yerleşmişlerdir. Böylelikle, savaş gerilla savaşı karakteri almıştır. Kara Murtuz Bey ve Penah Han'ın diğer silahtaşları bu yerleri tanımayan Rumularını başarı ile tuzağa düşürerek, kırmışlardır.⁵⁷

Şunu da kaydetmeliyiz ki; kaynaklarda Fetali Han Afşar'ın Karabağ'a hücumu, Ağa köprüsü olarak adlandırılan yerde imzalanan anlaşmanın şartları ve İbrahimhalil Ağa'nın esir olarak götürülmesi konusunda iki farklı fikir yer almaktadır. *Karabağnamelerin* müellifleri Ballica ve Hacı Elili (şimdiki Hocalı) çayları arasında kamp kuran, Şuşa etrafında uzun müddet savaşan Fetali Han'ın, Gargar çayı istikametinden 7 defa gerçekleştirilen hamlesinin neticesiz kalması sonrasında, Fetali Han'ın hiyleye başvurarak Ağa köprüsünde Penahali Han ile dostluk sadakat hakkında sohbet etmesi, kızını Penahali Han'ın oğlu İbrahimhalil Ağa'ya vererek akrabalık alakaları sağlaması ve onu mukavele imzalamaya mecbur bırakması, İbrahimhalil Ağa'nın düşman kampına gelmesi, Fetali Han'ın antlaşmanın şartlarına ihanet ederek, İbrahimhalil Ağa'yı tutup esir olarak Urmiyeye göndermesi konusunda bilgi vermişlerdir.⁵⁸

Urmiyeli Fetali Han Afşar'ın Karabağ'a gelmesi, savaş ve geçici barış sağlanması, İbrahimhalil Ağa'nın esir alınması ile alakalı olarak, yukarıda belirtilen fikirlerden farklı bir şekilde A. Bakıhanov yazmaktadır: H. 1175 (1179) yılına, Nadir Şah'ın büyük emirlerinden Fetali Han Afşar, Azerbaycan'ı aldı ve ordu ile Karabağ'a geldi. Penah Han ona zahiri itaat etmiş ve oğlu İbrahimhalil Ağa'yı ona esir vermiştir.⁵⁹ Belirtilen kaynakların mukayeseli tahlilinden ise savaşın son günlerinde Afşar savaşçıları, kale duvarı önlerine kadar ulaşmışlardır. Şehir düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Ortaya çıkan durum ile alakalı olarak Penahali Han, Fetali Han ile zahiri de olsa, antlaşmaya mecbur olmuştur. Ona tâbi olmanın karşılığı olarak, oğlu İbrahimhalil Ağa'yı esir olarak Urmiye'ye göndermiştir. Fetali Han da kızını İbrahimhalil Ağa ile evlendirip, yanında tutmuştur.

Ancak burada açık bir mantıksızlık göze çarpmaktadır. Nasıl olur da Fetali Han mağlup olduğu halde, İbrahimhalil Ağa'nın kendi karargâhına gelmesi (farzedelim ki kızının nişanlısı olsun) şartını koymuştur.

Karabağ Hanı'nın Urmiyeli Fetali Han'a bağlılığı fazla sürmemiştir. Mehmedhasan Han helak olduktan sonra, İran'da Kerim Han'ın nüfuzu artmıştır, hatta Batı ve merkezi İran'ın birçok hâkimleri onun hâkimiyetini tanımaya mecbur olmuşlardır. Bağımsız politika yürüten Azerbaycan hanlarının ekseriyeti ise Kerim Hanın hâkimiyetini kabul etmek niyetinde değildir. Bu devirde Güney Azerbaycan hanlıklarının büyük bir kısmı Fetali Han Afşar'ın hâkimiyeti altında idi. Fetali Han Karabağda bulunduğu zaman Kerim Han Zend, kendi kuvvetlerini artırıp İsfahan ve Şiraz şehirlerini ele geçirmiştir. 1760 yılında ise Güney

⁵⁷ Ehmed bey Cavanşir. A.g.e. s.162

⁵⁸ Mirze Adigözel bey Qarabağname. Bakı, 1950, s.44; Ehmed bey Cavanşir A.g.e., s.162-163

⁵⁹ Бакиханов А.А.А.г.е., s.158

Azerbaycan'a hücum etmiş ve Tebriz'i kuşatmıştır. Kerim Han'ın, Güney Azerbaycan'a hücumu, Urmiyeli Fetali Han kuvvetlerini Azerbaycan'ın kuzeyinden güneyine geçirmeye mecbur etmiştir. 1761 yılının yazında Kerim Han yeniden Azerbaycan'a hücum ettiği zaman Fetali Han onu Ucan ovasında, Karaçemen köyü yakınlarında karşılaşmıştır. Yapılan savaşta üstünlük önce Fetali Han'ın tarafında olsa da müttefiki Hoylu Şahbaz Han'ın ihanet ederek düşman tarafına geçmesi, onu zor duruma düşürmüştür. Bundan dolayı da Fetali Han Urmiye kalesine çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁰

Kerim Han'ın davetini kabul eden Penahali Han, küçük oğlu Mehreli Beyi Karabağ'a geçici yönetici yaparak, diğer bazı Azerbaycan Hanları gibi Kerim Han'ın Urmiye kalesini vurmaya başlamıştır. Kalenin dış dünya ile alakasını tamamen kesmek için etrafına hisar örmüştür.⁶¹ Dokuz aylık muhasaradan sonra Urmiye kalesi teslim olmuştur. Kerim Han, Fetali Han'ı ailesi ile birlikte yanına alarak Şiraz'a gitmiştir. Kerim Han, aynı zamanda yardımına gelen Azerbaycan hanlarını, Penahali Han, Karadağlı Kazım Han, Hoylu Şahbaz Han, Nahçıvanlı Hacı Han Kengerli, Serablı Ali Han Şekkakini ve diğerlerini de Fetali Han'a karşı kazanılan zafer münasebeti ile Şiraz'da geçirilecek şenliklere iştirak etmek behanesi ile yanında götürmüş ve aslında onları orada esir olarak tutmuştur.⁶²

Yabancı ülkeye bağlı vaziyette yaşamaya alışamayan Penahali Han, 1763 yılında Şiraz'da anlaşılabilir bir şekilde vefat etmiştir.⁶³ Cenazesini Karabağ'a getirip Ağdam'da defnetmişlerdir. Raffi, Penahali Han'ın Şiraz'a gitmesini ve ölümünü farklı tasvir etmektedir. Raffi'nin yazdığına göre, Kerim Han Zend Urmiye kalesini alırken Penahali Han onun yanında değilmiş ve Kerim Han'ın İbrahimhalil Ağa'yı serbest bırakıp kendisi ile götürdüğünü işitip zengin hediyeler karşılığında oğlunu Karabağ'a götürmek için gelmiştir. Lakin Kerim Han, İbrahimhalil Ağa'yı bırakmamış, hatta Penahali Han'ı da esir gibi tutup, kendisi ile Şiraz'a götürmüştür. Raffi'nin sözlerine göre, Şiraz'da kalan Penahali Han, buradan çıkabilmek için öldü numarası ile kendisini tabuta koydurmuştur. Yanındakiler Kerim Han'dan tabutu Karabağ'a götürmeye izin istemiş, Kerim Han ise hileyi anlayarak yolda cenaze harap olmasın diye içinin çıkarılıp cesedin mumyalanması emrini vermiştir. Böylece Penahali Han helak olmuş ve bundan sonra Kerim Han İbrahimhalil Ağa'yı Karabağ'a göndermiştir.⁶⁴

Şunu da belirtmekte fayda vardır ki, Mirza Yusuf Karabaği de Penahali Han'ın Şiraz esirliğinden kurtulmak için uyku ilacı içip öldü numarası yaptığını yazmaktadır. Onun ifadesine göre, Kerim Han Penahali Han'ın hilesini anlayarak, Penah Han benim hayırlı dostumdur. Bundan dolayı da ben onun cenazesini hürmetle Karabağ'a gönderirim demiştir. Kerim Han'ın emri ile Penahali Han'ın karnını yarmış baharat ile doldurup Karabağ'a göndermiştir.⁶⁵

Böylece, ilk kaynakların mukayeseli tahlilinden anlaşılmaktadır ki, Karabağ Hanlığı önceleri mevcut olan Karabağ Beylerbeyliğinin büyük kısmını, aslında Güney tarafını, özellikle de Çuhursed (İrevan) ve Tebriz Beylerbeyliklerinin bazı topraklarını içine almıştır.

⁶⁰ Delili H.E. Azerbaycanın cenub xanlıqları XVIII esrin ikinci yarısında. Bakı, Elm, 1979, s.119-120

⁶¹ Алиев С. Междоусобные войны и борьба за верховную власть в Иране после распада империи Надира шаха // Иран. История в средние века и новое время. Москва, Наука, 1980, с.53

⁶² Delili H.E. s.123-125

⁶³ Delili H.E. A.g.e., s.

⁶⁴ Раффи. А.г.е. s.40.

⁶⁵ Mirze Yusif Qarabaği. A.g.e., s.23-24; Mir Mehdi Hazani. A.g.e., s.99

Hanlığın sınırları kuzey-doğuda Kür nehrine, kuzeyde Goran nehrine, batıda Göyce göle yakın bir mesafeye, güneyde ise Aras nehrine ulaşmıştır.

3. İBRAHİMHALİL HAN DÖNEMİNDE KARABAĞ HANLIĞI

İbrahimhalil Han'ın hâkimiyeti devrinde yalnız Azerbaycan değil, neredeyse bütün Güney Kafkasya'nın en büyük devletlerinden biri haline gelen Karabağ Hanlığı, tamamen bağımsız iç ve dış politika yürütmüş ve hatta İran'ın en güçlü yöneticileri olan Kerim Han Zend ve Ağa Mehemmed Şah Kaçar'dan bile çekinmemiştir. Azerbaycan'ın birçok hanı da sık sık yardım veya himaye için kendisine müracaat etmiştir. İbrahimhalil Han, Rusya ve Osmanlı Devleti gibi güçlü devletlerle diplomatik münasebetler kurabilmiştir. Bu devletler kendilerinin Kafkasya siyasetlerini belirlerken, bazı durumlarda Karabağ Hanlığı'nın gücünü ve nüfuzunu dikkate almışlardır.

Rusya'nın da katıldığı *Yedi Yıl Savaşları* (1756-1763) bittikten sonra, Rusya-Osmanlı münasebetleri hayli gerginleşmiştir. Rusya'nın Polonya'nın iç işlerine karışması, Osmanlı Hükümeti'nin sert itirazına sebep olmuş ve 1768 yılında Sultan III. Mustafa, Rusya'ya savaş ilan etmiştir.⁶⁶ Olayların gidişatı Kırım yarımadasını ele geçirmeye ve bu şekilde Kara Deniz'e çıkmaya can atan Rusya için çok elverişli olmuştur.

Rusya-Osmanlı münasebetlerinin yeniden gerginleşmesi her iki devletin Güney Kafkasyada faalleşmesi ile gözlemlenmektedir. Her iki taraf da bu bölgede üstünlüğü ele geçirebilmek için yerli hâkimleri kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Çar Rusyası, Kafkasya'da Kartli-Kaheti krallığının sağlanmasına ve güçlenmesine destek vermiştir. Rus diplomatlarının kanaatine, Rusya'nın Osmanlı'ya karşı mücadelesinde Ermeniler de önemli rol oynamalıydı.⁶⁷ Güney Kafkasya'nın Müslüman yöneticilerine gelince, bu devirde Rusya'nın onlarla münasebetlerinde hayli zıtlık ve gerginlik hüküm sürmüştü. Rus hükümeti, bu devirde Güney Kafkasya'nın en güçlü hükümdarlarından olan Karabağlı İbrahimhalil Han'a ve Kubalı Fetali Han'a inanmamıştı. Bundan dolayı da onların Rusya lehine Osmanlı Devletine karşı çıkabileceklerini hesaplamamıştı. Bütün bunları dikkate alan Rus hükümeti, Azerbaycan hanlarının tamamının Osmanlılar tarafına geçmesine fırsat vermek istememiştir.

Osmanlı Devleti de Kafkasya'nın Müslümün halkının, ilk olarak da Azerbaycan hanlarının yardımına ümit bağlamıştı. Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında çok büyük toprakları ihata etse de askeri ve iktisadi yönden hayli zayıflamıştı. Osmanlı Devleti'nin terkinde olan halkların isyanları kitlesel bir nitelik almıştı. Bu tür isyanlar Arabistan, Doğu Anadolu ve Balkan yarımadasında daha sık görülmüştür. Yeniçeriler tarafından teşkil edilen askeri isyanlar da sıradan bir hale gelmişti ve onların iştiraki ile gerçekleşen saray devrimleri artmıştı. Tabii ki, bütün bunlar devleti zayıflatmıştır.

Bu iki devletin de Karabağ Hanlığı ile münasebeti hiç de aynı seviyede olmamıştır. Osmanlı Devleti, hanlığa karşı hiçbir toprak iddiası ileri sürmüyüp, sadece onun askeri gücünden kendini koruma adına hayata geçirmeye çalışırken; Rusya ise Güney Kafkasya'yı, özel-

⁶⁶ Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774), Sultan III. Mustafa ve Çariçe II. Katerina dönemi; Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Ukrayna'nın güneyini, Kuzey Kafkasya'yı ve Kırım'ı, Ruslar ele geçirmiştir. Ruslar hayalleri olan Kara Deniz'e ulaşmışlardır ve bundan sonra da, Türk yurtları üzerindeki Rus baskısı artarak devam etmiştir.

⁶⁷ Маркова О.П. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Москва, 1966, с.160-162

likle Karabağ Hanlığı'nın topraklarını almaya niyet etmişti. Güney Kafkasya'da, Rusya'nın Karabağ siyasetinin faalleşmesinden dolayı, Karabağ Melikleri de kendi çıkarlarına göre çalışıyorlardı. Karabağ Meliklerinin⁶⁸ ayrılıkçı hareketleri, Güney Kafkasya'da kendisine Hıristiyanlardan ibaret bir dayanak yaratmaya çalışan Rusya'nın dış politikasına da tam uygundu. Rus Hükümeti Kartli-Kaheti krallığını güçlendirmek ve Karabağ'da bir Ermeni Devleti oluşturma planını gerçekleştirme üzerine politika yürütüyordu.

Osmanlı Devleti'nin bir hayli zayıflayan askeri ve iktisadi potansiyeli ona Güney Kafkasya'da faal politika izleme imkânı vermediğinden, bu devirde Osmanlı Sarayı bu bölgede bir nevi savunma durumunda kalmıştı. Osmanlı Sarayı, Kafkasya'da kendi durumunu sağlamlaştırmaktan daha çok, Rusya'nın burada güçlenmesinin önüne geçmeye çalışıyordu.

Osmanlı Hükümeti, askeri ve iktisadi yönden daha güçlü olan Karabağ, Hoy ve Kuba hanlıklarını kendi tarafına çekip, Rusya aleyhine kışkırtmaya çalıştı. Sultan III. Mustafa'nın elçileri 1769 yılında Gence, Tebriz, Derbent, Şuşa ve İrevan'a gelmiş ve Sultan'ın mektuplarını yerli hâkimlere ulaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkim çevreleri, Azerbaycan hanlıkları ile münasebette din birliğini ön plana çekmiş ve onları kafir Ruslara karşı mücadeleye çağırmıştır. 1771 yılında İbrahimhalil Han'ın elçisi Hacı Ağa Kars'a gelmiş ve dönerken ona 1 hilat, 1 adet sincap kubur kürk, 55 kuruş, bundan başka 200 kuruş harçlık, elçinin yanındaki şahıslara 5 adet libas ve 50 kuruş verilmişti.⁶⁹

Çarlık Hükümeti'nin Kafkasya politikasında asıl hareketlenme ise yalnız XVIII. asrın 60. yıllarının sonu ile 80. yıllarının başlarında başlamıştır. Bu devirden başlayarak Çar hükümeti, Kırım yarımadasını ve Kafkasya'yı ele geçirmek için sert adımlar atmaya başlamıştır. Rus diplomasininin, Türklerin Avrupa'dan kovulmasına hasrettikleri "Yunan Planı"nın ortaya çıkması da bununla bağlantılıdır.⁷⁰

Bu dönemde Rus diplomasininin, Güney Kafkasya'da Osmanlı'ya karşı tampon devletler oluşturma planının hayata geçirilmesinde, Karli-Kaheti Kralı II. İrakli önemli rol oynamıştır. Rus hükümeti bütün Gürcü topraklarını kendi himayesi altında, büyük ve güçlü bir devlette birleştirmek istemiştir. Aynı zamanda Ermeni krallığı kurmayı planlamıştır. Bu krallığın, Azerbaycan'ın Karabağ ve Karadağ Hanlıklarının topraklarında kurulması planlanmıştır.⁷¹

10 Ocak 1780 tarihinde, bazı Ermeni hadimleri General A. Suvorov'a yazılı müracaat etmişlerdir. Mektupta, Ermenistan birkaç asırdır kendi hükümdarını ve idarecilerini yitirmiştir⁷² ve kendi milletinden bir liderleri olursa, Ermenistan kısa sürede kurulabilir denilmiştir. "Bu maksatla halkın iradesi ile milletten bir lider seçilsin ve o Derbent'e yerleşilsin; bu yeni iderin Şamahı ve Genceyi almasına yardım edilsin" teklifi yapılmıştır. Bu durumda Karabağ'dan ve Sıgnak'tan gelip onunla birleşeceklerini, liderin yeteri kadar kuvvet toplayarak rahatlıkla İrevan ve diğer şehirleri alabileceğini iddia etmişlerdir. Erme-

⁶⁸ Karabağ Melikleri'nin kökenleri, Karabağ'daki tarihi Hıristiyan Alban Devleti'ne ve Albanlar da, Orta Asya'dan gelen kadim Türk boylarına dayanmaktadır.

⁶⁹ Osmanlı belgelerinde Karabağ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Daire Başkanlığı yayın Nu:100, İstanbul, 2009 Belge 26, s.79

⁷⁰ Kurat, Nimet Türkiye ve Rusya: 18. yüzyılın sonundan kurtuluş savaşlarına rus-türk ilişkileri, 1798-1919. Ankara, 1970, s.15

⁷¹ Mapkova O.İ. A.g.e, s.160-162

⁷² Burada şunu kayıt etmek gerekir ki; tarihte Ermenilerin egemen bir devletleri olmaması, Ermeniler güçlü egemen devletlere bağlı vasal krallıklar ve prenslikler olarak yaşamışlardır.

niler, ayrıca Suvorov'a "eğer Ermeni halkı kendi hükümetinin hâkimiyeti altında olursa ve kendi sınırlarını bir miktar genişletirse, 15-20 binlik ordu kuracak, Osmanlı ve İran ile savaş durumunda ise 60 bin, hatta daha fazla kuvvet toplayabiliriz"⁷³ demişlerdir. Ermeni etnikçilerinin tesiri altına giren Alban menşeli Karabağ Melikleri de eski Hıristiyan Alban Devletini kurma hülyasına kapılmışlardır.

Dizaq, Çilebört, Gülüstan Melikleri, Rusya çarının ve Kartli-Kaheti kralının himayesi altında, Karabağ'da Hıristiyan Devleti kurma ümidi ile İbrahimhalil Han'a karşı çıkmışlardır. 1781 yılında Karabağlı Melik Adam ve Melik Beyler, Alban Kralının evlatları ve tahtın varisleri adı ile İbrahimhalil Han'a karşı ordu gönderip, Karabağı alma niyeti ile II. Katerina ve Büyükelçi A. V. Suvorov'a birkaç gizli mektup göndermişlerdir.⁷⁴

P. S. Potyomkin, Karabağ Meliklerini cesaretlendirip onlara Tatar zulmünden kurtarmak hususunda Çariçe'den emir aldığını bildirip, Melikleri harekete hazır olmaya çağırmıştır. Melikler hemen hazır oldukları hususunda generale haber ulaştırıp, Rusya birliklerinin onların sınırına yürütülmesini rica etmişlerdir. P. Potyomkin de derhal yüksek makam sahibi olan Ermeni ayanın gönderilmesini istemiştir. Melikler cevaben, "onlar han karşısında kendi niyetlerini zamanından önce açmak ve kesin olarak mahvedilmek tehlikesinden dolayı bunu yapamazlar"⁷⁵ demişlerdir. Böyle olunca Potyomkin İ. Argutinski'den, onun yanına siyasi amaçlar için bir Ermeni gönderilmesini⁷⁶ rica etmiştir. Potyomkin'in bu talebine cevap olarak Ecmeidzin'den Stepan Danilov gönderilmiştir. Kinyaz Potyomkin, Davidov'a Ermenilerin himayeye alınmaları hususunda Çariçe'ye rica edilmesine gizli olarak ceahdetmesini emretmişti. Melikler de Kartli-Kaheti Çarı II. İrakli ve Tiflis'teki Rus askeri birliğinin komutanı ile temas kurmuşlar ve eğer İbrahimhalil Han iktidardan düşerse, Karabağ'da bir Hıristiyan devlet kurup, onu Rusya'ya tabi edeceklerine ikna etmişlerdir.⁷⁷

İbrahimhalil Han, Rusların ve Ermenilerin Karabağ Hanlığı topraklarında Ermeni krallığı oluşturma niyetlerinden haberdardı. Rusya'nın, Gürcüstan'daki temsilcisi Melik Apoya verdiği mektup İbrahimhalil Han'ın eline geçmişti. Mektupta acilen Rus birliklerinin Güney Kafkasya'ya harekete geçeceği ve Karabağ'da Ermeni krallığı kurulacağı bildirilmişti.⁷⁸ Böyle bir durumda İbrahimhalil Han, sadece Rusya'ya yakınlaşmak ile kendi hâkimiyetini kurtarmanın mümkün olmayacağını anlamıştır. 18 Mart 1783 tarihinde İbrahimhalil Han, II. Katerina'ya mektup göndererek kendisinin Rusya himayesine kabul edilmesini rica etmiştir.⁷⁹

1783 yılında doğrudan gönderilen bu mektup, Rusya'nın yönetici kesimlerinde İbrahimhalil Han'ın devrilmesi meselesinde belli tereddütler oluşmasına sebep olmuştur. Q. A. Potyomkin, haraç ödediği takdirde İbrahimhalil Han'ı iktidarda tutmanın ve hatta onu Rusya'nın himayesi altına kabul etmenin mümkün olduğunu bildirmiştir.

⁷³ Собрание актов, относящихся обозрению истории армянского народа. Часть 2, Москва, 1838, с.5, с 68-70. Köçerli T. Qarabağ (Qarabağ tarixinin saxtalaşdırılması eleyhine). Bakı, Elm, 2002, s.160: Mustafazade T. XVIII Yüzüllik – XIX Yüzülliyin Evvelerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasibetleri, Bakü, Elm, 2002, s.79.

⁷⁴ Левиатов В.Н. Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке, Баку, 1948, с.145

⁷⁵ Собрание актов, относящихся, с.60

⁷⁶ Köçerli T. A.g.e., s.160; Köçerli T. Qarabağ (Qarabağ tarixinin saxtalaşdırılması eleyhine). Bakı, Elm, 2002, s.160: Mustafazade T. XVIII yüzüllik., s.79

⁷⁷ Левиатов В.Н. А.g.e., s.147

⁷⁸ Российский Государственный Военно – Исторический Архив, ф.52 (Потемкины), 1, док. 286, ч.1, л.237.

⁷⁹ Левиатов В.Н. А.g.e., s.162

II. Katerina'nın, G. A. Potyomkin'e yazdığı mektubunda bu konuda şunlara yer vermiştir: "İbrahimhalil Han'a gelince, Rusya'nın himayesine kabul edilmesinde hiçbir zorluk ve şüphe yok ise bana öyle geliyor ki, Kral İrakli ile yapılanları rehber tutmak gerekir. Böyle olunca, siz General Poruçik Potyomkin'e, Rusya'ya tabi olması konusunda onunla mukavele imzalamasını emredin."⁸⁰

Prens G. Potyomkin; II. Katerina'ya mektubunda şunları yazmıştır: "Ben İbrahimhalil Han Şuşalıyı itaate yaklaştırmak hususunda, General Poruçik Potyomkin'e emir verdim. Uygun bir durumda Şuşalı İbrahimhalil Han'ın, Ermeni halklarından ibaret vilayetini milli idareye vermek ve onun vasıtası ile Asya'da Hıristiyan devletini kurmak lazımdır. Bu, siz imparator hazretlerinin benim vasıtam ile Ermeni Meliklerine verdiğiniz vaatlere uygundur."⁸¹

6 Nisan 1783 tarihinde Prens Potyomkin, General Potyomkin'e, "İbrahimhalil Han'ı devirmeli ve Karabağ'da bağımsız bir Ermeni eyaleti tesis etmeliyiz"⁸² şeklinde bir emir vermiştir. Rusya'nın gizli niyetlerinden haberdar olan İbrahimhalil Han daha çok hoşgörülü hareket etmeyi kararlaştırmış ve Nisan ayında yeni bir mektup yazarak vergi vermek şartı ile Rus tabiliğini kabule hazır olduğunu bildirmiştir.⁸³

Rus diplomasisinin, II. İrakli'yi Güney Kafkasya'da hegemon bir kuvvete çevirme niyetleri, Rusya ve Kartli-Kaheti krallığının bazı Azerbaycan hanlıkları ile ve ilk sırada da Karabağ Hanlığıyla münasebetlerinin sert bir şekilde kötüleşmesine sebep olmuştur. 1783 yılının sonlarından başlayarak İbrahimhalil Han ile II. İrakli'nin münasebetleri açık düşmanlık karakteri taşımaya başlamıştır.

Kartli-Kaheti krallığının, Azerbaycan hanlıklarına karşı işgalçilik niyetleri kendisinin 1783 yılında imzalanan Georgiyevsk Antlaşması'nın bazı maddelerinde doğrudan görülmektedir. Gence ve İrevan Hanlıklarının, Rusya tarafından Kartli-Kaheti krallığının toprakları olarak tanınması sadece adı geçen hanlıkların yöneticilerinin değil, bu hanlıklar üzerinde hesapları olan Karabağ ve Hoy hanlıklarının da ciddi olarak rahatsızlığına sebep olmuştur.

Rusya'nın ve Kartli-Kaheti Krallığının himayedarlığından istifade edecek olan Melikler de hayli faalleşmişlerdi, hatta Rusya'nın, Güney Kafkasya'ya askeri hareket teşkil etme planı, onları daha da cesaretlendirmişti. Bunu onların, Rusya'nın ayrı ayrı devlet adamları ile yaptıkları yazışmalar da tasdik etmektedir. 1783 yılının Ağustos ayında Eçmiedzin katoligi katoligi ve Kanzasar patriğinin, Kırım'da ve Rusya'nın güney bölgelerinde bulunan Rus ordusu komutanı P. S. Potyomkin'e gönderdikleri mektubu, Karabağ'ın Melikleri de imzalamışlardır.⁸⁴ Mektupta, Rus birlikleri Azerbaycan'a hareket ettiği takdirde, Meliklere her tür yardımı göstermeye hazır oldukları bildirilmiştir. Karabağ Meliklerinin, Rus ordusunun Güney Kafkasya hareketini sabırsızlıkla beklediklerini, Kafkasya'daki Rus birlikleri komutanı P. S. Potyomkin, G. A. Potyomkin'e yazdığı mektupta tasdik etmiştir.⁸⁵

Kafkasya hattındaki Rus birliklerinin komutanı P. S. Potyomkin, G. A. Potyomkin'e şunları yazmıştır: "Şuşalı İbrahimhalil Han inançsızlığından ve korkudan hangi kararı ala-

⁸⁰ Левиатов В.Н. А.г.е., s.147

⁸¹ Көçерлі Т. А.г.е., s.169

⁸² Левиатов В.Н. А.г.е., s.162

⁸³ Левиатов В.Н. А.г.е., s.162

⁸⁴ РГВИА, Ф. 52, С. 1, док. 286, 1. kısım, s.187

⁸⁵ Aynı orada, v.296

cağını bilmiyor. Bütün tedbirlerden istifade edip sarayın ve sizin adınızdan ona ümit vermeye çalışacağım.”⁸⁶ 1783 yılında Rusya Güney Kafkasya’yı ele geçirmek için, buraya iki istikamette ordu göndermeye karar vermiştir. Birliklerin bir kısmı Derbent’ten geçerek Azerbaycan’ın Hazar kıyası vilayetlerini ele geçirecek, diğer kısmı ise Daryal geçidi vasıtası ile Gürcistan’a dâhil olup, sonra da İrevan ve Karabağ Hanlıklarını alacaktır. Bununla alakalı olarak Rus Sarayının İbrahimhalil Han’a karşı olan münasebetleri hayli sertleşmiştir. G. A. Potyomkin’in yazdığı mektupta, bu konuda şöyle denilmektedir: “İbrahimhalil Han’ı derhal hâkimiyetten uzaklaştırmak lazımdır, çünkü bundan sonra Karabağ Rusya’dan başka hiç kimseye tabi olmayan Ermeni vilayetinde olacaktır.”⁸⁷

Rus ordusunun Güney Kafkasya’ya 1782-1783 yıllarında, planlanan hareket gerçekleşmemiştir, oysa Karabağ Melikleri, II. İrakli’nin teşebbüsü ile Gence üzerine teşkil edilecek bu harekete büyük ümit beslemişlerdi. Azerbaycan topraklarında Ermeni devleti kurma planının asıl müelliflerinden olan Rusya’daki Ermeni klisesinin başı İ. Argutinski, Prens G. A. Potyomkin’e, “Melikler 5 bin kişilik süvari ve piyade koşun ile istenilen zamanda, Gence’ye hücum edecek Rus birliklerine yardım etmeye hazır olduklarını bildirmiştir” diye yazmıştır.⁸⁸ İ. Argutinski, Prens/Kinyaz G. A. Potyomkin’e daha sonra yazdığı bir mektupta onu, eğer Gürcistan’daki Rus birlikleri Gence’yi ele geçirirlerse, Meliklerle birleşen kuvvetler bütün Karabağı, hatta Şuşa şehrini bile ele geçirebilecekleri fikrine inandırmaya çalışmıştır. Lakin Karabağ Hanlığı’nın düşmanlarının Gence’ye 1784-1785 yıllarında yapacağı düşünülen bu hareket gerçekleşmemiştir. Aslında Kırım meselesini barış yolu ile halletmişler, Rusya da Güney Kafkasya’da bir askeri faaliyete girişerek Osmanlı Devleti ile münasebetlerini sertleştirmek istememiştir.

4. İBRAHİMHALİL HAN’IN OSMANLI DEVLETİ İLE MÜNASEBETLERİ

1783 yılında Kartli-Kaheti krallığı ile Rusya arasında Georgiyevsk Antlaşması’nın imzalanması, Osmanlı-Rusya münasebetlerinin haddinden fazla sertleşmesine sebep olmuştur. Rus birliklerinin Gürcistan’a hareketinden rahatsız olan Osmanlı Devleti, bu ülke ile sınırındaki ordusunu teyakkuza geçirmiş ve buraya ilave kuvvetler göndermiştir.⁸⁹ Bu şekilde Osmanlı-Rusya münasebetleri savaş noktasına gelmiştir.

XVIII. asrın 80. yıllarının başlarında, Osmanlı Devleti’nin Kafkasya siyasetinde büyük bir hareketlilik görülmektedir. Bu durum Rusya’nın Kırım ve Kafkasyayı ele geçirmek için aldığı tedbirlere, bir tür cevap niteliğindedir. Rusya Hükümeti’nin, Güney Kafkasya’da Hıristiyanlardan ibaret olan tampon devletler yaratma planı, Osmanlıların üst yönetimi tarafında ciddi rahatsızlık yaratmış ve bu planın önüne geçmek için sert adımlar atmaya karar vermişlerdir. Bu devirde Osmanlı yöneticilerinin hanlıklarla, özellikle Karabağ Hanlığı ile güçlü münasebetler kurması da bununla alakalıdır. Bu bir taraftan Azerbaycan Hanlıkları ile Osmanlı Sultanı arasındaki yazışmalarla, diğer taraftan ise ekseriyetini Ermenilerin teşkil ettiği Kafkasya’daki Rus casusların verdikleri belgelerle ispatlamaktadır.

Bu casusların, bütün Azerbaycan hanlıklarını Rusya’nın düşmanı ve Osmanlı Devle-

⁸⁶ Aynı orada, v.309

⁸⁷ Маркова О.П. А.г.е, s.183

⁸⁸ РГВИА, Ф. 52, Ч. оп.1, док. 331, I. kısım, s.183

⁸⁹ Osmanlı devleti ile Azerbaycan Türk hanlıkları arasındaki münasebetlere dair arşiv belgeleri (1578-1914) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Daire Başkanlığı, Yayın №4, Ankara. İc., s.99-103.

ti'nin dostları olarak yazdıkları dikkat çekmektedir. Onlar Azerbaycan hanlarını, özellikle Rusya'ya düşman olarak yazıp, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya kuvvet göndermesini istemişlerdir. Bunun da sebebi, burada bir Ermeni krallığının kurulmasını sağlamaktır. Kafkasya'daki Rus birliklerinin Baş Kumandanı P. S. Potyomkin'in karargâhında hizmet eden Ermeni kökenli N. Yakovlev, 1783 yılında hazırladığı raporunda, "bundan bir yıl önce 17 Azerbaycan ve Dağıstan hâkimi, Osmanlı Sultanı'na aynı mektup ile başvurarak, onun himayesi altına geçmek istediklerini bildirmiştir.⁹⁰ Savaşlarının devam ettiği bir durumda, 17 Azerbaycan ve Dağıstan hâkiminin, tek bir mektuba imza atarak Osmanlı'ya göndermeleri, gerçekten çok zor bir iş, hatta imkânsızdır" diyordu. Müellifin daha sonra yazdığına göre, hanların ricasına cevap olarak Osmanlı Sultanı Karabağ, Kuba ve Hoy Hanlarının her birine 100 bin altın Eşrefi Para (*Sultan Sikkesi*), saat ve kürk göndermiştir.⁹¹ Sultan'dan hediye alan hâkimler arasında Gilanlı Hidayet Han'ın, Tebrizli Salman Han'ın, Nahçıvanlı Seferkulu Han'ın, Şekli Hüseyin Han'ın, Bakü'lü Mirze Mehemmet Han'ın da adı geçmektedir.

Osmanlı Sarayı, bütün Azerbaycan ve Azerbaycan hâkimlerine müracaat ederek, onları Kartli-Kaheti krallığına ve Rusya'ya karşı birlikte mücadeleye çağırmıştır. 1783 yılının sonlarında, Halil Efendi'nin başkanlık ettiği bir Temsilci Heyeti'nin Güney Kafkasya'ya seferi de bu amacı taşımaktadır. Karabağ, Şamahı, İrevan ve Dağıstan'da bulunan Osmanlı temsilçileri, bu vilayetlerin hâkimlerinin Rusya ve Kartli-Kaheti krallığına karşı, bir askeri ittifak imzalanmasını başarmaya çalışmıştır.⁹²

Sultan Sarayı, Rusya'ya karşı kurulacak ittifakta Karabağ Hanlığı'na büyük önem vermiştir. Şuşa şehrinde Halil Efendi'nin bir karargâhı olması hiç de tesadüfî değildir. O, yukarıda sayılan bütün yerlerde bulunduktan ve buralarda görüşmeler yaptıktan sonra, 1784 yılın kışında Şuşa'ya dönmüştür. Bu dönem artık Şuşa'da müttefik yöneticilerin, ilk sırada da Dağıstan hâkimlerinin kuvvetlerinden ibaret 8 bin kişilik kuvvet toplanmıştır.⁹³ Lakin bu kuvvetleri Gürcistan'a karşı harekete geçirmek mümkün olmamıştır. Rusya'nın ciddi müdahalesinden sonra, Dağıstan hâkimleri kendi kuvvetlerini Karabağ'dan geri çağırmağa mecbur olmuşlardır.⁹⁴

Halil Efendi ve diğer Osmanlı elçilerinin teşviki ile Rusya'nın Kafkasya'da bir Hıristiyan devleti kurma niyetini bozmak için, İbrahimhalil Han da diğer hanlar ile birlikte, Osmanlı Sultanı'na müracaat etmişlerdir. Sultan, himayedarlık ricasına cevap olarak, İbrahimhalil Han'a 100 bin altın onluk, samur kürk ve pırlantalı saat hediye etmiştir. İrakli'nin Şuşa'ya gönderdiği Kinyaz Argunov Tiflis'e dönerek Sultan'ın İbrahimhalil Han'a gönderdiği hediyeler konusunda bilgi vermiştir. Burnaşov bu bilgileri General Potyomkin'e de yazmıştır. Rusya yönetimi, bu ittifakın bozulmasını başarabilmek için, Karabağ ile alakalı politikasını değiştirmiştir.

Azerbaycan hanlıklarının Rus-Gürcü ittifakının güçlenmesinden doğan rahatsızlıktan istifade eden Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'daki mevkilerini bir miktar güçlendirmiştir. 1784-1785 yıllarında İbrahim Efendi'nin komuta ettiği bir başka heyet de bölgeye gönderilmiştir. Osmanlı elçileri bu defa daha güçlü Azerbaycan Hanlıklarını, yani Karabağlı

⁹⁰ АМЕА ТІЕА, dosye 1795 / 1, s.2.

⁹¹ Aynı orada

⁹² РГВИА, f.52,11,doc.331, 1 kısım, v.80

⁹³ РГВИА, f.52,1.1,doc.331, 1 v.80

⁹⁴ Джевдет паша. Описания событий в Грузии и Черкесии// Русский Архив, 1888, №22, с.204

İbrahimhalil Han'ı, Kubalı Fetali Han'ı, Hoylu Ahmet Han'ı birleştirek, Rusya'ya karşı çıkmaya sevk etmek istemiştir.⁹⁵ Elçiler, Azerbaycan Hanlarını inandırmaya çalışmıştır. Rusya'nın II. İrakli'ye söz verdiğini ve bütün Güney Kafkasya'da II. İrakli'nin hegemonyasını kurmasında ona yardım edeceğini anlatmışlardır. Lakin önceki sefer gibi, bu sefer de ciddi bir başarı kazanılmamıştır, çünkü Azerbaycan Hanlarını Rusya aleyhine açık bir mücadeleye ikna etmek mümkün olamamıştır.

1785 yılında Rusya'nın Güney Kafkasya'daki ajanları, İbrahimhalil Han'ın ve diğer Azerbaycan Hanlarının Osmanlı Devleti ile daha da yakınlaştıkları hususunda, II. Katerina Hükümeti'ne heyecanlı bilgiler vermeye başlamışlardır. N. Yakovlev, kendisinin P. S. Potyomkin'e yazdığı 3 Şubat 1785 tarihli mektubunda, "İbrahimhalil Han ile Osmanlı Sultanı bir birlerinin saraylarına elçiler göndermişlerdir" demiştir. Devamında da "Karabağ Han'ı, Sultan'ın kendisine gönderdiği hediyelere minnet alameti olarak toplarla ateş kutlaması yaptırmıştır"⁹⁶ diye olanı haber vermiştir. S. D. Burnaşev de Sultan'ın gönderdiği para ve kıymetli hediyelere cevap olarak, Avar hâkimi Ümme Han ve Karabağlı İbrahimhalil Han, kendi kuvvetlerini birleştirerek, Gürcistan üzerine hücumla hazırlanmaktadır⁹⁷ diye yazmıştır.

5. MELİKLERİN İBRAHİMHALİL HAN'A KARŞI OLAN KASDININ İMHA EDİLMESİ

Rusya'nın kışkırtıcılığı ile Melikler'in, İbrahimhalil Han'a karşı kasdettikleri kötü niyet ve planları anlaşılmalıdır. İbrahimhalil Han, Yeritmankast Manastırı'nın keşişinden bu konuda bilgi almıştır. Argutinski'nin yazdığına göre, "Şuşa Han'ı, General Potyomki'nin sık sık gönderdiği adamlar aracılığıyla, Meliklerin hareketlerinden haberdar olmuştur. Katalikos'un kardeşi Sarkis'in 1804 yılında Kinyaz Sisianov'a gönderdiği mektuptan anlamıştır ki; Han, Meliklerin Kinyaz Potyomkin'e gönderdiği mektupları ele geçirmiştir. Raffi'nin yazdığına göre, 1785 yılının Nisan'ında Katolikos'un ve Meliklerin P. Potyomkin'e gönderdikleri, Rusya'dan yardım istenen mektupları, İbrahimhalil Han'a ulaştırılmıştır. Mektupları, İohannes'in rakibi Yerimankans Manastırı'nın katolikosu İsrail ele geçirmiştir"⁹⁸.

İbrahimhalil Han, Avar Hanı olan Ümme Han'dan, Kartli-Kaheti krallığına baskın yapmasını rica etmiştir. Böylece II. Irakli de İbrahimhalil Han'a karşı harekete iştirak etmekten mahrum olmuştur. Kendisini, hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi gösteren İbrahimhalil Han, güya acil tedbirleri görüşmek üzere Melikleri yanına çağırılmayı başarmıştır. İbrahimhalil Han'ın hiçbir şeyden haberi olmadığını ve bağışlanmaya hazır olduğunu düşünen Melikler, onun yanına gelmişlerdir. Çoktandır böyle bir fırsat bekleyen Karabağ Han'ı da Meliklerden Apo'yu, Meclum'u ve Bahtam'ı tutuklatıp Şuşa kalesine kapatmıştır. Sonra Melik Bahtam, Erdebil Hanı'na teslim edilmiştir.⁹⁹ Tutuklananlar arasında Kanzasar Patriği de vardır.

Bundan sonra İbrahimhalil Han, Kanzasar manastırına da bir darbe indirmiştir. Han'ın süvari grubu aniden manastıra hücum ederek orayı dağıtmış, Katolikos İohanesi ve onun beş kardeşini yakalayıp, Şuşa'ya getirmiştir. 1786 yılında İohannes zehirle öldürülmüştür. Ancak sonra Yepiskopos Sarkis de dahil olmak üzere, katolikosun kardeşleri serbest bira-

⁹⁵ АМЕА ТІЕА, dosye.1795/2, s.750

⁹⁶ Aynı orada, s.769

⁹⁷ РГВИА, f.52, l.1,dos.331, I kısım, v.127-130

⁹⁸ Раффи. А.г.е., s.45-46

⁹⁹ Левиатов В.Н. А.г.е., s.147

kılmıştır. Kanzasar manastırından 8 bin tümen para alınmış, yeni Alban Katalikosu'nun ika-metgâhı da Kanzasar değil, Amaras manastırı olmuştur.¹⁰⁰ Daha 1651 yılında Hasan Celal neslinden olmayan Simon adlı sade bir keşiş, Murov dağının derelerinin birinde Yeritma-kas (Yerek Mankuk) manastırının esaslarını belirleyerek, Alban Katalikosluğu'na muhalif bir katolikosluk oluşturmuştur. 1763 yılında Alban Katolikosu Nerses vefat etmiş, yerine Melik Hetem'in oyları ile İohannes Alban Katolikosu seçilmiştir. Aynı yıl Yepiskos İsrail, Yeritmakans Manastırı'nın katolikosu olmuştur. Lakin İsrail'e, Karabağ'a gelme imkânı verilmediğinden, o Gencede kalmıştır.

Argutinski de İohannesin zehirlendiğini yazmıştır. Ancak, İohannes ile tutuklanan ve sonra serbest bırakılan kardeşi Sarkis, onun zehirlendiğini tasdik etmemektedir. Butkov ise İohannes'in hapisanede korkudan öldüğünü yazmıştır.¹⁰¹

Kafkasya'daki Rus birliklerinin komutanı, İbrahimhalil Han'dan acil olarak Melikleri serbest bırakmasını talep etmiştir. Rusya gibi güçlü bir devletin karşısında durmanın müm-kün olmadığını anlayan Karabağ Hanı da 15 bin manat karşılığında Melikleri serbest bırak-maya mecbur olmuştur.¹⁰² Bu hiç istemedikleri bir durum olsa da Melikleri serbest bırak-mak zorunda kalmışlardır. Bu durum da aslında Rusya'nın o dönemde bölgedeki gücünü anlamak açısından önemlidir.

Melikler, Rusya'nın dikkatini Karabağ Hanlığı'nın Osmanlı ile birleşmesi çabasına celpederek, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya acilen kuvvet göndermesine veya hiç olmazsa, Gürcistan'daki Rus taburunun Gence üzerine teşkil edilecek bir harekete iştirak için izin verilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Gürcü kralı, Gürcistan'daki Rus taburu ile birlikte, Gence üzerine hareket etme kararı vermiştir. Rusya ile Osmanlı arasında başlayan yeni savaşla alakalı olarak, Rusya birliklerini acilen Gürcistan'dan çıkarması mecburiyetinden, Rus komutanlığı Gence etrafındaki Rus taburunu, Kafkasya hattına çekmiştir.¹⁰³

6. KARABAĞ HANLIĞI'NIN, AĞA MUHAMMED (MEHEMMED) HAN'A KARŞI GÖSTERDİĞİ MÜCADELE

XVIII. Asrın 90. yıllarının ortalarına yakın zamanlarda, rakiplerine karşı zafer kazanan Ağa Mehemmed Han bütün İran'ı ve Azerbaycan'ın Güneyini kendisine bağlamıştır. Lakin o, Güney Kafkasya da dâhil, eski Safevi Devleti'nin sınırlarını oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaca ulaşmak için ise Kuzey Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı da ele geçirmeyi amaç edinmiştir.

Ağa Mehemmed Han, Kaçar'ın İran'da güçlenmesi ile kendi aralarında durmadan sa-vaşan Azerbaycan hanlıklarının bağımsızlıkları için tehlike oluşturmuştur. Ağa Mehemmed Han'la münasebette hanlar farklı noktada durmuşlardır. Birçok han ve ilk önce de İbrahim-halil Han, Kaçar'a karşı tek başına mücadele etmenin zorluğunu anlayarak kuvvetlerini birleştirmeye çalışmıştır. İbrahimhalil Han, kendisinin eski müttefiki Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli ile barışmıştır. Han'ın teşebbüsü ile Avar hâkimi Ümme Han ordusunun büyük bir kısmını Karabağ'a göndermiştir. Hoy ve Urmiye Hanlıklarının da İbrahimhalil Han ile müt-tefik olmaları hakkında aydınlatıcı bilgiler bulunmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ АМЕА ТІЕА, dosye. 1795/2, s.4

¹⁰¹ Бутков П. А.г.е., II kısım, s.204

¹⁰² РГВИА, f.52, I 1, dok. 416, II kısım v. 352-353

¹⁰³ РГВИА, f.52, I.2, dos.93, v.47.

¹⁰⁴ РГВИА, f.52, I.2, dos.93, v.524

Ağa Mehemed Han, Azerbaycan'ın kuzey hanlıklarını bağlı kılmak için önce diplomatik yollara başvurmuştur. 1793 yılında resmi temsilci Süleyman Han, Kaçar'ı Tebrize göndermiştir. Süleyman Han, Kuzey Azerbaycan hanlarını İran hâkimiyetini tanımaya ikna etmeye çalışmıştır. Lakin Kuzey Azerbaycan Hanlarının çoğunluğu, Kaçar ile görüşmeye hiç hevesli olmamışlardır. Karabağ'lı İbrahimhalil Han ise Ağa Mehemed Han'ın teklifini sadece kabul etmemekle kalmamış, onu İran hükümdarı olarak tanımaktan bile kaçınmıştır.¹⁰⁵ Şamahı Hanı Mustafa Han ve Lenkeranlı Mir Mustafa Han da İbrahimhalil Han gibi hareket etmişlerdir.

Ağa Mehemed Han Kaçar İbrahimhalil Han'a hediye olarak hilat, kılıç ve altın göndererek itaat etmesini istemiştir. Bu hususta Mirza Adıgözel Bey şunları yazmıştır:¹⁰⁶ "İbrahimhalil Han, zahiri itaat alameti olarak amcaoğlu Abdüssamed Beyi ve Mirza Veli Baharlıyı emanet olarak Kaçar'ın sarayına göndermiştir. Ancak bir müddet sonra esirler Kirman'dan kaçmışlardır. Onları yakalamak için gönderilen grup Kızıl Üzen çayı kıyısında onlara ulaşmıştır¹⁰⁷ ve karşı koyan Abdüssamed Beyi öldürmüştür. Mirza Veli ise yakalanıp, Tahran'a götürülmüştür. Onu, Tahran'da topun ağzına koyup atmışlardır. Ağa Mehemed Han, İbrahimhalil Han'dan emanet olan oğlunu göndermesini talep etmiştir. İbrahimhalil Han ise bir emaneti bütün taraftarları ile birlikte öldürüldüğünden, diğerini göndermekte zorluk çektiğini bildirmiştir.¹⁰⁸

Ağa Mehemed Han'ın hücumundan çekinen İbrahimhalil Han, Abdulla Çelebi Efendi ile Osmanlı Baş vezirine mektup göndermiştir. Mektupta Osmanlı Devletine 21 yıldan fazla bir süredir hizmetlerini hatırlatan İbrahimhalil Han, Sultan'dan Azerbaycan hanlarına, Ağa Mehemed Han ile mücadelede yardımını esirgememesini rica etmiştir.¹⁰⁹ Osmanlı Hükümeti, oldukça zor duruma düşmüştür. Bir yandan Ağa Mehemed Han'ın güçlenerek Osmanlı'nın asıl rakibi Rusya'yu bölgede sıkıştırması kendisi için elverişli olduğu gibi, diğer taraftan Azerbaycan hanlarının ricasını kabul etmemekse devletin nüfuzuna helal getirebilirdi. Osmanlı Hükümeti yalnız onun topraklarına göç edenlerin kabul edilmesi konusunda ferman vermiştir.

İbrahimhalil Han, II. İrakli'nin Rusları yardıma çağırdığından haberdar olup, kendi tarafından Melik Yusif ve Melik Cümşüdün müşaiyeti ile Saatlı Mehemed Kulu'yu Rusya'ya gönderip, Rus tabiliğini kabul ettiğini bildirmiş ve acilen yardım gönderilmesini rica etmiştir. Elçiler iyi haberlerle dönmüşlerdir.¹¹⁰

Azerbaycan'ın kuzey hanlarının kendine karşı güvensizliğine sinirlenen Ağa Mehemed Han ise onları cezalandırma kararı almıştır. 1794 yılında, dört bin kişilik kuvvetini Karabağ ve İrevan hanlıklarına karşı göndermiştir. İran tehlikesinin güçlendiği bir dönemde, İbrahimhalil Han ile barışan Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli oğlu Aleksandr'ın komutasında Karabağ'a askeri yardım göndermiştir.¹¹¹ Müttefiklerin birleşik kuvvetleri İran ordusunu mağlup ederek, Aras nehrinin güneyine çekilmeye mecbur etmiştir.¹¹² Bu mağlubiyete bak-

¹⁰⁵ Дубровин Н. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. VI, СПб., 1888, с.8

¹⁰⁶ Mirze Adıgözel bey. A. g. e., s.49

¹⁰⁷ Ehmed bey Cavanşir. Qarabağ xanlığının siyasi veziyyetine dair..., s.164

¹⁰⁸ Aynı orada

¹⁰⁹ Mustafazade T. A. g. e., s.233

¹¹⁰ Ehmed bey Cavanşir. Qarabağ xanlığının siyasi veziyyetine dair., s.64

¹¹¹ Azerbaycan tarixi (yeddi cildde). III cild, Bakı, Elm, 1999, s.427

¹¹² Алиев Ф. Карабахское ханство (XVIII в)// А.Карабах очерки истории и культуры) Баку, Чаşıоğlu, 2004, с.77

mayarak Ağa Mehemed Han, Karabağ'ı ele geçirmek fikrinden vaz geçmemiş ve yeni, daha güçlü bir saldırıya hazırlanmaya başlamıştır.

Bu devirde Güney Kafkasya'da durum oldukça karışıktır. Yerli yöneticilerin bir kısmı Ağa Mehemed Han'a silahlı mukavemet etmek için tedbir almış, diğer kısmı da ona hediye hazırlamış, üçüncü grup ise hiçbir ümitleri kalmadığından aileleri ile birlikte dağlara kaçmaya başlamışlardır.

Mirza Adıgözel Bey, Gürcistan vasalet kralı İrakli, İrevan hâkimi Mehemed Han, Talış hâkimi (Lenkeran hanı) Mir Mustafa Han merhum İbrahimhalil Han ile yemin edip anlaşma imzalamışlar ki, Ağa Mehemed Şah'a itaat etmeyecekler, mümkün olduğu kadar birbirlerine yardım edecek ve yardım etmekte uyuşukluk göstermeyecekler. Zamanlı zamansız birbirlerinin durumlarından haberdar olacaklar.¹¹³

1795 Yılı Haziran ayı sonlarında 85 bin kişilik Kaçar ordusu Aras çayını geçerek Kuzey Azerbaycana girmiştir. Kendi ordusunu üç kısma bölen Ağa Mehemed Han, ordunun birinci kısmının İrevan, ikinci kısmının Muğan, üçüncü kısmının ise Karabağ istikametinde hareket etmesi emrini vermiştir.¹¹⁴ İran ordusunun Ağa Mehemed Han tarafından komuta edilen kısmı, 1795 Haziran ayının sonlarında Şuşa kalesine yaklaşmış kalenin bir ağaçlığında olan Gövhân'da kamp kurmuştur.¹¹⁵ Uzun sürecek bir muhasaraya hazırlanan şah kuvvetleri siper kazmışlar ve kendilerini Karabağlıların ani baskınlarından korumak için istihkâmlar yapmışlardır. Lakin Ağa Mehemed Şah, Şuşa'yı almak için gerekli teknik vasıtalara sahip değildi. Onun birlikleri kalenin muhasarasında istifade edilmesi mümkün olmayan süvarilerden ibaretti. Askerlerin çoğu eski fitilli tüfeklerle silahlanmıştı. Toplara Fransız mühendisler rehberlik etmişlerdi, fakat topların küçük namlulu olmasından dolayı beklenilen neticeyi elde edememişlerdir.¹¹⁶ İbrahimhalil Han sadece müdafaa olunmakla kalmamış, böylece her türlü tedbiri almıştı ki, düşmana ağır darbe indirebilsin. O, kendisine bütün tâbi olanları da, halk muharebesine çağırmıştı. Karabağlıların kuvvetleri, Şah kuvvetlerinin iletişim hatlarını kesmiş, ordunun irtibatını zorlaştırmıştır. Fransız temsilci Olivye başta olmak üzere Fransız zabıtlarının kumanda ettiği Kaçar topçuları, Şuşa'yı üç gün boyunca topa tutmuştur. Lakin şehrin istihkâmlarını dağıtamamışlardır. Üstelik Şuşalılar düşman üzerine cesaretle hamle etmişlerdir. Askeran kalesinin naibi Hasan Bey ve Şuşa savunmacı grupları düşman kampına gece aniden hücum etmişlerdir. Karabağ kuvvetleri iki defa büyük zafer kazanmıştır. Bir defa onlar düşmanın Hudaferin köprüsünden geçen pirinç, yağ, buğday vs. yiyecek taşıyan nakliye kervanını ele geçirmiş, ikinci defa da ise Goyahan'ın etrafındaki Kaçar ordusunun atlarını kaçırmışlardır.¹¹⁷

Çağdaşlardan birinin sözlerine göre Şuşa muhasara olunduğu zaman erkekler silahlanarak kendi hanım ve çocuklarını evde bırakıp şehrin zayıf, örme yapay duvarla müdafaa olunan doğu kısmına ulaşmışlardır. Kadınlar ise beklemeyip evi ve çocukları bırakıp, doğal duvar görevi gören kayanın üstüne çıkmışlar ve oradan büyük taşları aşağı atmaya başlamışlardır. Taşlardan her biri 20-30 İranlıyı mahvetmiştir, ama onlar bununla yetinmeyerek yakınlarda bulunan odunları atmaya başlamışlardır. Bu odunlar da 40-50 adamı mahvet-

¹¹³ Mirze Adıgözel bey. A. g. e., s.50

¹¹⁴ Aynı orada

¹¹⁵ Mirze Yusif Qarabaği Tarixi Safi// Qarabağnameler, II cild., s.122, 128

¹¹⁶ Левиатов В.Н. А.г.е., s.168

¹¹⁷ Левиатов В.Н. А.г.е., s.169

miştir. Olayların şahidi sözlerine devamla; şehre hiçbir zarar veremeyen, ama hayli kayıp veren düşman askerleri, Dövlätebin zirvesinde, komutanları şehzade Süleyman'ın yanına toplanmaya başlamışlardır. Bu yer kale toplarının karşısında ateş mesafesinde idi. İbrahimhalil Han düşman askerlerinin bir yere toplandığını görüp, aynı gün sabahtan öğleye kadar ne toplardan ne de tüfeklerden ateş açılmamasını emretmiştir. Akşama doğru saat 6'da, bütün askerler bir yerde, yani Dövlätebin zirvesinde toplandığı zamanda ise bir saat içinde onlara aralıksız ateş açtırmıştır. Sayısız hesapsız düşman askerleri vadilere ve dağın derelelerine dağılmışlardır. Askeran kalesi reisi Hasankulu Han, kendi askerleri ile onları takip edip, Aras'a kadar kovmuştur.¹¹⁸

Ağa Mehemed Han elçilerle mektuplar göndererek, değişik yollarla İbrahimhalil Han'ı itaat ettirmeye çalışmıştır. Bunda da amacı kuvvetli bir birlik kurmak, hanlararası ayrılığı ve düşmanlığı ayrılığı kaldırmaktır. Kaynakların verdikleri bilgilere göre, Ağa Mehemed Han'ın emri ile Seyit Muhammet Ürfi'nin kasidelerinden bir beytin sözlerini değiştirerek İbrahimhalil Han'ı itaate zorlamak ve onu korkutmak için göndermişlerdir:

*Zemenceneği felek sengi fitne mibared
To ablahane gerefti miyani şişe gerar
Tercümesi:*

*Feleğin mancınığından fitne taşı yağar,
Sen ahmakçasına şişede kıvılcım bulursun.*

İbrahimhalil Han bu mektubu alıp, Molla Penah Vagıf'tan bir cevap hazırlamasını emretmiştir. Vagıf'ın yazdığı beyit Kaçar'ın kampına gönderilmiştir.

*Ger niğahbani men an est ki, men midanem,
Şişera der beğeli seng niğah midared
Tercümesi:*

*Beni saklayan (koruyan) benim tanıdığımısa,
Şişeyi taşın koynunda selamet saklar.¹¹⁹*

Ağa Mehemed Han böyle bir cevaba çok sinirlenmiştir. Ağa Mehemed Han, İbrahimhalil Hanı aldatıp Şuşa'dan çıkartmak ve açık alanda ona karşı zafer kazanmak istiyordu. Ancak, İbrahimhalil Han Kaçar'ın maksadını anlayıp kaleden çıkmamıştır. Rus askeri tarihçisi Kişmişev, Şuşa savunmacılarının mücadelesinde kusur yoktur. Bu şekilde Şuşa'yı alma imkânı olmayan Ağa Mehemed Han, İbrahimhalil Hanı aldatıp kaleden çıkarıp ova-da onunla vuruşmak istemiştir. Lakin Karabağ hükümdarı kolay aldatılanlardan değildi. O sadece kalenin müdafaası ile yetinmemiş, düşman hiss olunacak herkese darbeyi indirmek için bütün tedbirleri almıştı. Despota duyduğu nefrete, ona tabilerinin de ortak olacağına inanan Han, bir halk savaşı ilan etmiştir. Sevilen Han'ın çağrısı ile bütün ahali ayağa kalkmış ve yerli beylerin teşkil ettikleri gönüllüler acilen Ağa Mehemed Han'ın arkasında korkunç bir kuvvete dönüşmüştür.¹²⁰ Şuşa kalesine giden yegâne yol susuz, sert yokuş idi, hücum edilen kale kapısına ulaşınca kadar, savunmacıların attığı taşlar ve silahlardan atılan taşlara tesadüf edilecektir.

¹¹⁸ Aynı orada, s.169

¹¹⁹ Mir Mehdi Xezani. A.g.e., s.129

¹²⁰ Кишмишев С.О. Походы Надир шаха в Герат, Кандагар Индию и события в Персии после его смерти. Тифлис, 1889, с.225-226

Kaçar ordusunun çok büyük üstünlüğüne rağmen, Şuşa'yı hücum sonucu ele geçiremeyeceğini anlayan Ağa Mehemed Han, Şuşa'yı muhasarada tutup, ahaliyi açlık yolu ile teslim olmaya mecbur etme kararı almıştır. Lakin bu da Şuşalıların iradesini kıramamıştır. Karabağ'ın atlı ve piyade kuvvetleri illerin, köylerin komutanları, orman, yol ve geçitlerde Kızılbaş kuvvetlerini yakalayıp yağma etmişlerdir. Her gün deste deste at, katır, deve ve diğer tedarikâtı, ordu için vilayetlerden gönderilen tahıl kervanlarını yağma ve insanları esir ederek, İbrahimhalil Hanın yanına getirmişlerdir. İş o noktaya gelmiştir ki, o zamanın he-sabı ile bir katır dört manat, deve altı manat, iyi bir at ise on manata satılmıştır. Çatıştıkları düşman Karabağ kuvvetlerinin gece baskınlarından korkarak, ordugâhın etrafına sağlam burçlar yapılmıştır. Kızılbaş ordusunu bir an bile rahat bırakmamışlardır.¹²¹

Ağa Mehemed Han 33 gün devam eden muhasaranın hiçbir netice vermediğini ve bu şekilde Şuşalıların mukavemetini kıramadığını görüp, muhasarayı kaldırmak zorunda kalmış ve ordusunu Gürcistan'a yürütmüştür. Kızrans çayı sahilinde baş veren döğüşte, mağlubiyete uğrayan Kartli-Kaheti kralı II İrakli, bir atlı ve bir katırcı ile Hallavar köprü-sünden geçip Karakalhan dağlarına kaçmıştır. 12 Eylül 1795 tarihinde Tiflis'i ele geçiren Kaçar ordusu Tiflis'i yakmıştır.¹²²

7. RUS ORDUSUNUN 1796 YILINDAKİ AZERBAYCAN SALDIRISI VE KARABAĞ HANLIĞI'NIN DURUMU

Rusya, Ağa Mehemed Han'ın hâkimiyetinin pekişmesini, Kafkasya'daki Rus mev-kileri için bir tehlike görüyordu. Kaçar ordusu Tiflis'i, aldıktan sonra, II. Katerina Güney Kafkasyaya gönderilecek askeri birliği organize etmiş ve komutası General V. A. Zubov'a verilmiştir. Bu dönem Gürcistan'da bulunan Rus birliği de Zubov'un emrine verilmiştir.

Kaçar ordusu ise 1795 yılı Kasım ayında Gürcistan'ı terk ederek Mugan'a gelmiştir. 1795 yılının sonlarında, Rus ordusunun Güney Kafkasya hücumunun başladığı haberi gelmiştir. Bu da Ağa Mehemed Han'a, planlarını hayata geçirme imkânı vermemiştir. İran'ın iç vilayet-lerinde durumun hayli karışmasını da dikkate alan Ağa Mehemed Han'ın, Azerbaycan'ın kuzeyini terk etmesiyle birlikte, Kuzey hanlıkları Rusya ordusu ile karşı karşıya kalmıştır.

1796 yılının Nisan ayında V. Zubov, Derbent'i alarak Azerbaycan'a girmiştir. Rus bir-liklerinin Azerbaycan'a yönelmesinin amacı II. Katerina'nın manifestosunda belirttiği gibi, yalnız Ağa Mehemed Han'ı cezalandırmak ve Hazar Denizi havzasında Rus tüccarlarının güvenliğini temin etmekten¹²³ ibaret değildir. Rusya Hükümeti, 18. Asrın 80. yıllarında ha-yata geçiremediği Hıristiyanlardan ibaret tampon devletler kurma planından vaz geçmemiş ve bu planını, Zubov başkanlığındaki harekât ile gerçekleştirmek niyetindedir.

30 binlik Rus ordusu, 1796 yılı Mayıs'ında önce Derbent'i, daha sonrasında Kuba ve Bakü'yü ele geçirdikten sonra ilerleyip Şamahı Hanlığı arazisinde durmuşlardır.

Ermeni başpiskoposu İosif Dolgoruki, Derbent'te bulunduğu sırada Karabağ Melikle-rine gönderdiği mektupta, Rus ordusunun Ermenileri, Müslüman zulmünden kurtarma ni-yetinde¹²⁴ olduğuna inandırmaya çalışmıştır. Azerbaycan hanlarının eline geçen bu mektup

¹²¹ Mirze Camal Qarabaği. A.g.e., s.129

¹²² Mirze Adıgözel bey. A.g.e., s.53; Кишмишев С.О. А.г.е., s.283

¹²³ Маркова О.б.. А.г.е., s.242

¹²⁴ Рагимов Г. Из Истории Азербайджано-русских дипломатических отношений во второй половине XVIII - нач. XIX веков. Баку, Аз Госиздат, 1997, с. 77

ve İbrahimhalil Han'ın faaliyetlerinden rahatsız olan II. İrakli'nin bölgedeki Pravoslavları, Müslümanlar aleyhine birleştirebilme tehtidi, hanların Ruslara karşı şüphelerini daha da artırmıştır.¹²⁵ Butkov ve Dubrovin'in yazdıklarına göre, "İbrahimhalil Han Şamahı ve Şeki Hanlarını Rusya'ya karşı teşvik etmekte imiş ve Zubov'un karargâhında olan Ağa Mehmet Han'ın takiplerinden kaçıp canını kurtaran Zendler Hanedanının temsilçisi, 20 yaşındaki Şirazlı Nurali Han da suikastçı imiş." İbrahimhalil Han, Nurali Han ile münasebet kurmak için V. Zubov'u selamlamak bahanesi ile kendi temsilcisini Zubov'un kampına yollamıştır.¹²⁶ Güya İbrahimhalil Han, çok güzel olan kızını, Şirazlı Nurali Han'a vaad ederek suikastı gerçekleştirmeğe onu razı etmiştir.¹²⁷ Butkov'un yazdığına göre, Nurali Han 100 kadar İranlıyı etrafına toplayarak, sık sık Mustafa Han'ın kendi adamlarını gönderip onunla görüşmüştür. Ama Nurali Han'ın Mustafa Han'a yazdığı mektup Rusların eline geçmiştir. Güya Nurali Han, at çapınca külâhı başından düşmüş, papağın içinde sakladığı mektup da yere düşmüştür. Mektubu alan Kazak, onu Zubov'a vermiştir. Mektupta Mustafa Han ile Nurali Han'ın, Zubov'a hangi gün ve hangi saatte saldıracakları, bu anlamda Zubov'u öldürme niyetleri yazılı imiş. Gece Nurali Han yakalanmış ve acilen Haşterhan'a gönderilmiştir. Mustafa Han dağlara kaçmış ve böylelikle bir suikasta uğramamıştır.¹²⁸ T. Köçerli bu versiyona itiraz ederek, her an Fetali Şah Kaçar'ın intikam için, Şuşa'yı yeni bir saldırısını bekleyen İbrahimhalil Han, Zubov'a suikast organize etmekle Rusya'yı açık düşman haline getirmiş olurdu. Bu durumdan Karabağ Hanı'nın ne gibi siyasal, askeri ve diğer bir kazanımı olabilirdi? Eger suikast tertipçisi Karabağ Hanı ise oğlunu Zubov'un yanına göndermiş olabilir miydi?... İbrahimhalil Han, Nurali Han'la görüştü mü veya onu tanınamışsa neden suikast siparişini ona verdi? Suikastçı mektubu papakta saklar mı?¹²⁹ Köçerli, suikast meselesi hakkında V. Zubov'un baş danışmanı İ. K. Argutinski'nin uydurma ihtimali var demektedir. Lakin şunu da hesaba katmak gerektir ki; Rusların, Karabağ'da bir Ermeni devleti kurma planından haberdar olan İbrahimhalil Han, ancak böyle bir suikastla bu planın uygulanmasına şekil verebilirdi?

Suikast başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, Rus komutanlığının kendisine karşı açık askeri faaliyetlere başlamasına izin vermemek için İbrahimhalil Han, Ruslara karşı zahiri samimiyet göstermeye karar vermiştir. Oğlu Ebülfet Ağa'yı bile, Zubov'un karargâhına göndermiştir.¹³⁰ Karargâhda ise Han'ın oğlunu ihtiramla karşılamışlar, getirdiği hediyeleri kabul edip, karşılığında ona kıymetli hediyeler vermişlerdir. İbrahimhalil Han, şaha karşı vuruşmak için yardım olarak kendisine bir süvari birliğinin verilmesini istiyordu. Karabağ Hanlığı'nın Rusya'ya yaklaşmasında, Han'ın vezirinin emeğini kıymetlendiren Zubov, kendisine taşlarla süslenmiş değerli bir asa hediye etmiştir.¹³¹ Butkov'un yazdığına göre, Eylül ayında İbrahimhalil Han, Zubov'a mektup göndererek kendini ve şehri savunmasız bırakmamasını rica ediyordu ve şunu da bildiriyordu; "eğer Şuşa'yı alsalar Ruslar, bütün

¹²⁵ Рагимов Г.А. г.е.,78

¹²⁶ Дубровин Н.Ф. Поход В.А. Зубова в Персию в 1796 г.,с приложением оперативной карты похода// Военный с борник, сборник, 1874, №.2-6,с.16

¹²⁷ РГВИА f.52,L.1,dosye 416,,v.v.160;Мамедова Г.Н. О походе В.Зубова в Азербайджан(1796). Баку,Элм,2003,с.57.

¹²⁸ Бутков П.Г.А.г.е,2.kısım,s.398

¹²⁹ Köçerli T.A.g.e.,s.182

¹³⁰ Mirza Adıgözel Bey.A.g.e.,54

¹³¹ Бутков П.Г.А.г.е.2.kısım,s.166

dünyaya hâkim olabilirler, rica ederim 12 binlik kuvvet gönderin, bu kuvvet ile Han, Nahçıvan yolu üzerinden gidip Rusya'nın düşmanlarını cezalandıracaktır." İbrahimhalil Han tavsiye ediyordu ki, Zubov'un kendisi Tebriz'e hareket etsin.¹³² Ekim'de general Rimski-Korsakov'un komuta ettiği askeri birliği Gence'ye göndermişler, Rimski-Korsakov Gence'de beklemeli, Karabağ ve diğer Azerbaycan Hanlıklarını, aynı zamanda Gürcistan'ı da korumalı ve onları Ağa Mehemmet Han'a karşı harekete geçirmeli idi.¹³³ Aynı zamanda Karabağ Hanının Rusya'nın marhemetine kaldığından umutlanan Zubov, İbrahimhalil Han'dan gizli olarak, Ermeni binbaşı Kaçkaçevi Karabağ Meliklerini, Rusya imparatoruna sadakat yemini içirmeye ve Rus birliklerinin Kür nehrine yaklaştıklarında, Ruslara kendi kuvvetleri ile her türlü yardıma hazır olup olmadıklarını öğrenmeye göndermişti.

1796 yılının Kasım'ında II. Katerina'nın ölümüyle Rusya'nın, Doğu politikasında sert değişiklik oldu. Tahta geçen oğlu I. Pavel, Rusya ordusunu Azerbaycan'dan geri çağırıldı.¹³⁴ Rus birliklerinin 1796 yılında geri gitmesi, beklentileri boşa çıkan Melikler içerisinde ciddi bir üzüntü yarattı. Onlar, İbrahimhalil Han'ın uygulayacağı ceza tedbirlerinden dolayı da-büyük korkuya kapılarak Karabağ'ı terk etmek zorunda kaldılar. 2 Ağustos 1797 tarihinde, Melikler Heşterhan valisine müracaat ederek, kendilerine bağlı bütün tâbiler ile birlikte Rusya'ya, Heşterhan veya Kızılyar'a göçmelerine izin verilmesini rica etmişlerdir.¹³⁵ Rus ordusu Azerbaycan'ı terk ettikten sonra, II. İrakli ve İbrahimhalil Han Genceli Cavad Han'ı cezalandırma kararı almışlardır.

Genceli Cavad Han, Ağa Mehemmed Han'ın hücumundan Karabağ Hanlığını ve Kartli – Kaheti krallığına bağlılıktan bir defalık kurtulmak için istifade etmeyi düşünmüş ve onlara vergi ödemekten imtina etmiştir. Onun, Ağa Mehemmed Han'a faal olarak askeri yardım yapması, İran hükümdarının hücumları neticesinde daha fazla kayıplara maruz kalan İbrahimhalil Han'n ve II. İrakli'nin sert gazabına sebep olmuştur.¹³⁶ 1797 yılının başlarında Karabağ Hanlığı ve Kartli – Kaheti Krallığı birlikleri, Gence'ye doğru ilerlemeye başlamıştır. İyi korunan Gence şehrini hücum ile ele geçirmenin mümkün olmadığını gören müttefikler, uzun süren bir kuşatmaya mecbur kalmışlardır.¹³⁷ Yalnız Gürcü Kralı II. İrakli'nin 7 bin kişilik ilave bir kuvveti daha Gence'ye doğru harekete geçtiği hakkındaki haber Cavad Han'ı, İbrahimhalil Han ile görüşmeye mecbur etmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Cavad Han, her yıl İbrahimhalil Hana 10 bin, II. İrakliye ise 15 bin tümen harç ödemeye, oğlu ve kız kardeşini ise Karabağ Hanı'na emanet olarak vermeye razı olmuştur.¹³⁸

¹³² Ahmed Bey Cavanşir. A.g.e., s.166

¹³³ Бутков П.Г. А.г.е., 2.kısım s.410.

¹³⁴ Мустафаев Дж. Северные ханства Азербайджана и Россия (конец XVIII-начало XIX. вв.). Баку, Элм, 1989, с.79

¹³⁵ Армяно-русские отношения (сб. документов). Т.4 (1780-1800гг.), Ереван, Издательство АН Арм.ССР, 1990, док.313, с.449

¹³⁶ Бакиханов А.А. Гюлистан-Ирам (редакция, комментарии, примечания и указатели академика З.М.Буниятова), Баку, Элм, 1991, с.178.)

¹³⁷ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся к Грузии (Под ред.Цагарели А.) Т.2, вып.2, Тифлис, 1902, с.152

¹³⁸ Бутков П.Г. А.г.е.: II. kısım, s.346-347;

8. AĞA MEHEMMED ŞAH'IN KUZEY AZERBAJYAN'A İKİNCİ YÜRÜYÜŞÜ VE KARABAĞ HANLIĞI

Rus birliklerinin 1796 yılında Azerbaycan'a saldırısı bittikten sonra, Ağa Mehemed Han Kaçar yine de Güney Kafkasya'yı itaat altına alma kararını vermiştir. Bundan biraz evvel ise Ağa Mehemed Han, tantanalı bir şekilde "Şah" ünvanını almıştır.¹³⁹

1797 yılında Ağa Mehemed Şah'ın ordusu, Güney Kafkasya tarafına doğru harekete başlamıştır. Azerbaycan hanlarına yazılan Şah fermanlarında, onlardan Şah'a kayıtsız şartsız tâbi olmaları talep olunmuş, aksi halde amansız bir şekilde cezalandırılıcakları bildirilmiştir. Ağa Mehemed Şah'ın, İbrahimhalil Han'a gönderdiği fermanı çok daha serttir; eğer sağ kalmak istiyorsa, hâkimiyeti oğluna bırakıp, Mekke ziyaretine gitmesini istemiştir.¹⁴⁰

Baharın başlarında, İran ordusunda Alikulu Han'ın komuta ettiği birlikler, Nahçıvan ve İrevan Hanlıklarına girmiştir. Nahçıvanlı Kelbeli Han acımasız bir şekilde cezalandırılıp, İran'a sürgün edilmiştir. İrevan Hanlığı ise yine acımasız bir şekilde yağmalanmış ve ahalinin bir kısmı İran'a göç ettirilmiştir. Ağa Mehemed Şah'ın şahsen komuta ettiği ordunun asıl kısmı Karabağ'a girmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, birçok hanlıkta, özellikle Karabağ'da üç yıl devam eden korkunç kuraklık açlığa sebep olmuştu. Karabağ hanlığı ahalisinin ekseriyeti bir dilim ekmek için yaşadıkları yeri terk ederek başka yerlere göçmeye mecbur kalmışlardı.¹⁴¹ Bu koşullar altında hanlığın müdafaa etmenin teşkilinin, zor olduğunu gören İbrahimhalil Han yardım almak için Şuşa'yı terk edip Car-Balaken'e gitmiştir.

Ağa Mehemed Şah, İbrahimhalil Hanın Şuşa'yı terk etmesi haberini Aras kıyısında işitmiş ve onu yakalamak için iki bin kişilik bir kuvvet göndermiştir. Bu grup Terter köprüsü yakınında İbrahimhalil Han'a ulaşmıştır. Ancak vaki olan vuruşmada İbrahimhalil Han galip gelmiş ve sağ salim adamları ile birlikte Kür çayından geçip Car-Balaken'e vamiştir.¹⁴²

İbrahimhalil Han'ın şehri terk etmesi, Şuşalılar arasında ciddi ümitsizlik oluşturmuştur. Ağa Mehemed Şah, İbrahimhalil Han'ı yakalamak için arkasından kuvvet göndermiş ve aynı zamanda Şuşa'nın savunmacılarına da mektub göndererek, artık direnmenin faydasız olacağını bildirip teslim olmalarını teklif etmiştir. Gönüllü teslim olurlar ise sakinlerin hayat ve mallarına dokunulmayacağını vaat etmiştir. Aksi takdirde, kale alındığı anda herkesin mahvedileceği, kadınların askerlere paylaştırılacağı, Şuşa'nın ise Tiflis gibi dağıtılacağı tehdidi ile korkutulmaya çalışılmışlardır.¹⁴³

Mektup, Şuşalılar tarafından alındıktan sonra, şehir ayanları ve aksakalları toplanıp meşveret etmişlerdir. Aralarında fikir ayrılığı oluşmuştur. Askeri komutanlardan İsmail adlı birisi; "son damla kanına kadar şehrin müdafaa edilmesinde ısrar etmiştir. Nasılsa şehir alındıktan sonra Şah hepsini kula çevirecektir. Mücadele devam ettirilirse, İbrahimhalil Han topladığı yeni kuvvet ile gelecektir" diye görüş bildirmiştir. Lakin Şuşa ruhanilerinin baş müctehidi Hacı Babek, bu teklifin aleyhine konuşmuş ve Şah'ın huzuruna gidip, Şuşalıların

¹³⁹ Жизнеописание Ага Магомед хана Каджара, основателя нынешней в Персии династии с кратким обзором, последовавших после его смерти главнейших присшествий// Сын отечества и Северный Архив. Журнал словесности, политики и истории, т. XIX (Сын отечества часть 171-ая, Северный Архив часть 85 – ая) СПб., 1835, С.24

¹⁴⁰ Eliyev F., Eliyev M. Nahçıvan hanlığı. Baku, 1996, s.24

¹⁴¹ Mirze Adıgözel bey. Qarabağname//Qarabağnameler, I kit., s.57; Mirze Camal Cavanşir Qarabaği. Qarabağ tarixi//Qarabağnameler, I kt., s-136

¹⁴² Aynı orada.

¹⁴³ Azerbaycan tarihi (Yeddi cildde). IIIc., Bakı, Elm, 1999, s. 43.

hayatı için itibarlı teminat alacağını bildirmiştir. Uzun tartışmalardan sonra, Hacı Babek'in teklifi kabul edilmiş ve kale duvarından asma merdiven ile indirilip Şah'ın huzuruna gönderilmiştir.¹⁴⁴

Şah ile görüşen Hacı Babek, Şah'a "Şuşahlılar kendilerinin de akıbetlerinin Tiflis sakinlerinin akıbeti gibi olacağından korktuklarından kaleyi savunmayı düşünüyorlar" demiştir. Ağa Mehemed Şah, Kuran'a mührünü vurup, Şuşa'da mukavemete rast gelmezse hiçbir kimseye dokunmayacağına yemin etmiş, Hacı Babek de tazminat miktarını 200 bine indirmeye nail olmuştur.¹⁴⁵

Hacı Babek şehre dönmüş ve tazminatın toplanmasına başlanmıştır. Gereken para iki günde toplanmıştır. Bundan sonra kalenin kapısı açılmıştır. Hacı Babek başta olmak üzere Şuşa aksakalları tuz-çörek ile Ağa Mehemed Şah'ı karşılamışlardır. Şehre giren Ağa Mehemed Şah, Mehemedhasan Ağa'nın imaretine yerleşmiştir. Şah istediği tazminatı aldıktan sonra, Kuran'a ant içtiğine bakmayarak, askerlerine şehri yağmalama izni vermiştir.¹⁴⁶ Ağa Mehemed Şah'ın Şuşad'a hâkimiyeti uzun sürmemiş ve şehre girdikten yedi gün sonra, 4 Temmuz 1797 tarihinde hizmetçileri Seferali Bey ve Abbas Bey tarafından katledilmiştir.

Katiller Şah'ın tacını, kemerini, kol zırhını alıp, suikastin planıycıları olan Sadık Han Şekkaki'nin yanına gelmişlerdir. Sadık Han şahın katillerinden Abbas Bey'i yanına alarak bir bahane ile kaleyi terk etmiştir.

N. Ahundov ve daha sonra T. Köçerli, Ağa Mehemed Şah'ın saray hizmetçisi olan A. Beknazaryan'ın 1886 yılında St. Petersburg'ta Ermenice neşr olunan *Karabağ'ın Sırları* adlı kitaba dayanarak, Kaçar'a karşı suikastın İbrahimhalil Han ve onun veziri Molla Penah Vağif tarafından teşkil olunduğu fikrini ileri sürmüşlerdir. Beknazaryan'ın verdiği bilgiye göre, şahın katlinde iştirak eden Seferali Bey'in, 1798 yılında, idamından önce yeni Şah'a, yani Fetali Şah'a, İbrahimhalil Han'ın ona çok miktarda para ve kıymetli hediyeler gönderdiği söylendiği rivayet olunmuştur.

9. İBRAHİMHALİL HAN'IN RUSYA HİMAYESİNE GEÇMESİ

Yeni Kaçar hükümdarı Fetali Şah'ın karşısında savunma sağlayabilmek için, yani kendini zorunlu hissederek İbrahimhalil Han, Rusya ile yaklaşımağa başladı. Aynı zamanda Fetali Şah da İbrahimhalil Han'ı diplomatik yollarla Rusya himayesine girmekten çekindirme kararı almıştı. Şah Kerim Han, Rahim Han ve Abdullah Han'dan ibaret olan elçilerini, özel bir ferman ile Karabağ'a göndermiştir. Fermandan anlaşıldığına göre, Fetali Şah şimdiye kadar hiç kimseye göstermediği müsamahayı İbrahimhalil Han'a göstererek, onun Rusya himayesine geçmesine imkân vermek istememiştir. Şöyle ki, Fetali Şah Karabağ bölgesini, Şah hazinesine gönderilen gelirleri ile birlikte ebedi olarak İbrahimhalil Han'a vermeyi, özellikle kendi evlatlarından iki tanesini onun yanına emanet olarak göndermeyi uhdesine götürmüştür.¹⁴⁷

Yapılan bu hoşgörünün karşılığında, "Rus birliklerinin hücumlarının önüne geçmek için Tiflis ve Gence yolunun üstünde olan her iki Askeran kalesine İran ordusu yerleştirilmeli,

¹⁴⁴ Aynı orada.

¹⁴⁵ Aynı orada.

¹⁴⁶ Aynı orada.

¹⁴⁷ Mirze Camal Qarabaği. A.g.e., s. 133-134.

Şuşa kalesinin yakınlarında kazılan siperler de bu orduya verilmelidir” demiştir. Üstelik bütün masraflar Şah hükümetince karşılanmalı ve “bu ordu İbrahimhalil Han’a itaat edip, onun emrinden çıkmamalıdır” diye belirtilmiştir. Lakin Şah’ın bu teklifleri hiçbir netice vermemiştir. İbrahimhalil Han, Karabağ Hanlığı’nın Rusya’nın hâkimiyeti altına geçmesi politikasını daha büyük bir inatla devam ettirmiştir. Bu hareketin, gelecekte kendisi için hangi ağır neticeler getireceğini göremeyen İbrahimhalil Han, antlaşma metni üzerindeki çalışmaları daha da hızlandırarak, biran önce bitirmeye uğraşmıştır. İbrahimhalil Han’ın, Rus kumandanlığı ile “hanlığın bağımsızlığını koruma” şartına bağlı olarak, himaye antlaşması imzalamak için görüşmelere başlama teşebbüsü de boşa çıkmıştır. 1804 yılı Ocak ayında, Gence’yi zaptetikten sonra Sisianov, İbrahimhalil Han’a mektup yazarak Rusya’ya tâbi olmalarını talep etmiştir.¹⁴⁸ Bir kaç gün sonra Rus Generali, İbrahimhalil Han’dan Rusya himayesini kabul etmesi ultimatomunu vermiştir. Bu dönemde, Karabağ Hanlığı’nın içişleri çok karışıktır. Ağa Mehemed Şah Kaçar’ın viran edici hareketleri neticesinde, hanlığın ahali müflisleşmiş, hatta yiyecek kıtlığı başlamıştır.

Karabağ hem Rusya, hem de Kaçarlar Devleti için büyük stratejik öneme sahiptir. Şuşa o zamanki İran komutanının ve özellikle Şah’ın kanatine göre Güney Kafkasya’nın kilidi, Rusya için ise İran’ın kapısı olarak görülmüştür.¹⁴⁹

Karabağ hanlığını baskı yolu ile itaat ettirme niyetini devam ettiren Sisianov, özel temsilcisi aslen Gürcü zadeğâni olan Corayevil’e, imzalanması teklif olunan antlaşma metnini göndermiştir. Daha sonra binbaşı Lisaneviç’i Şuşa’ya gönderip Hanı, Rusya himayesini kabuletmeye razı etmesini emretmiştir. Lisaneviç’e verilen talimattan anlaşılıyor ki, Han’ın layihayı düzeltme hakkı söz konusu değildir.

Lisaneviç, Şuşa’ya geldiği an, Han nüfuzlu beylerini de çağırarak divan toplanmıştır. Altı gün süren görüşmelerden sonra bütün beyler, Rusya himayesini kabul etme husundaki teklifi reddetmişlerdir. Ancak İbrahim Han, onların bu kararına uymayarak, Rusya himayesine girme hususundaki antlaşma metnini kabul etmiştir.¹⁵⁰

Sisianov, Lisaneviç ile İbrahimhalil Han’a bir de mektup da göndermiştir. Bu mektupta Rus başkomutan, mukavelenin hanlığın İran saldırısından korunmasına, varislerinin hâkimiyetinin devam edeceğine bir teminat olacağını yazmıştır. Antlaşmanın imzalanması hususunda İbrahimhalil Han’dan olumlu kararı alan Sisianov, 14 Mart 1805 tarihinde, İbrahimhalil Han’a yazdığı mektupta, bu konu ile alakalı olarak memnuniyetini bildirmiştir.¹⁵¹

İbrahimhalil Han ve Şekili Selim Han ile ayanları ve hizmetçileri, yaklaşık 600 kişi, Sisianov’un karargâhına gelmişlerdir. 14 (26) Mayıs 1805 tarihinde, İbrahimhalil Han ve ekibi, Sisianov’un Gence’den 20 verst uzaklıkta *Küreçay* kıyısındaki kampına gelerek, himaye antlaşmasını imzalamış ve sadakat yeminini etmiştir. *Küreçay Antlaşması* giriş ve 11 maddeden ibarettir:

Girişte, İbrahimhalil Han ve Sisianov tantanalı bir şekilde antlaşma imzaladıklarını beyan etmektedirler.

Mukavelenin birinci maddesinde, İbrahimhalil Han, İran veya herhangi bir devlette bağlı olmayacağına yemin etmektedir.

¹⁴⁸ Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией, т. 2, Тифлис, 1868, док. 1417, с. 696.

¹⁴⁹ Ehmed bey Cavanşir. Qarabağ xanlığının 1747-1806-cı illerde, s. 182.

¹⁵⁰ Дубровин Н. История войны и владычества русских на Кавказе. т. VI, СПб., 1888, с. 40.

¹⁵¹ АКАК, т. 2, док. 1433, с. 701-702.

İkinci maddeye göre Rusya İmparatoru, kendisi ve varisleri adına İbrahimhalil Han'ın ve varislerinin hukuklarının, hanlık topraklarının birliğinin korunacağını vaat etmektedir.¹⁵²

Üçüncü maddede, han hâkimiyetinin sürdürülmesi hususu belirtilmiştir. Buna göre, İbrahimhalil Han'dan sonra hâkimiyet, onun büyük oğluna geçecek ve sonra aynı kaide üzerinden devam edecektir. Bu dönemde yeni hana, Çarın tasdik fermanı verilecektir. Han bağımsız dış siyasetten kaçınacak ve Kafkasya'daki Rus birliklerinin komutanıyla önceden kesinleştirmeden, komşu hanlar ile münasebet kurmayacaktır.

Eğer onlardan elçiler, yahut mektuplar gelirse, onları hanın yanında bulunan Rus zabiti ile değerlendirmek durumundaydı.

Beşinci maddeye göre de Çar Kafkasya'daki Rus birliklerinin komutanı ve Gürcüstan Baş İdaresi adına İbrahimhalil Han'ın ve varislerinin, Karabağ Hanlığı'ndaki hâkimiyetinin şimdilik korunmasını, hanın iç idaredeki bağımsızlığına dokunmamayı vaat etmiştir.¹⁵³ Hanı, ailesini, topraklarını korumak için Şuşa'da 500 kişilik Rus askeri birliği yerleştirmiştir. Büyük bir tehlike olursa, Rus başkomutan ilave kuvvetler göndermelidir.

Altıncı maddede, şu şart kaydolunmuştur; Şuşa'da yerleştirilen Rus birliğinin bütün masrafları Han tarafından karşılanacaktır.

Sekizinci maddede ise Karabağ Hanının Rusya hazinesine ödeyeceği verginin miktarı ve ödeme şekli tespit edilmiştir. 8000 eşrefi tutarındaki verginin yarısı 1 Şubat'ta, diğer yarısı ise 1 Eylül de ödenmelidir. Ayrıca bu maddede, İbrahimhalil Han'ın ikinci oğlu Mehmedhasan Ağa'nın oğlu Şükrullah'ı emanet olarak, Tiflis'e göndereceği belirtilmiştir.¹⁵⁴

Kafkasya'daki Rus birliklerinin Başkomutanı General Sisianov, 22 Mayıs 1805 tarihli raporunda Şuşa kalesinin anahtarlarını ve *Küreğçay Antlaşması*'nin metinlerini, St. Petersburg'a gönderdiğini yazarak, Rusya İmparatorluğu'nun genişlemesi münasebeti ile İmparator'u tebrik etmiştir. Karabağ'ın, Rusya himayesine kabul edilmesinin faydasından bahseden Sisianov şunları yazmıştır: Karabağ kendi mevkine göre Azerbaycan'ın ve İran'ın kapısı sayılabilir ve onları korku içinde tutacaktır; Karabağ vasıtası ile Rus ordusu Bakü'ye yaklaşacaktır.¹⁵⁵

Rus Başkomutan, İbrahimhalil Han'a General-Teğmen rütbesi verip, kendisine uygun maaş bağlanmasını ve mücevher ile süslenmiş bir kılıç ile taltif olunmasını, Han'ın büyük oğlu ve varisi Mehmedhasan Ağa'ya General-Binbaşı rütbesi verip, uygun maaş bağlanması ve elmaslarla süslenmiş, üstünde "sadakati için" yazısı olan bir madalya ile taltif olunmasını, Han'ın ortanca oğlu Mehdikulu Ağa'ya uygun maaş ve General-Binbaşı rütbesi verilmesini, küçük oğlu Hanlar Ağa'ya da uygun maaş ile Albay rütbesi verilmesini teklif etmiştir.¹⁵⁶

10. İBRAHİMHALİL HAN'IN RUSLAR TARAFINDAN KATLEDİLMESİ

İbrahimhalil Han'ın, Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmesi, Şah sarayının sert tepkisine sebep olmuştur. *Küreğçay Antlaşması* imzalandıktan sonra, daha doğrusu 1805 yılı Haziran ayının ortalarında, Kaçarların askerî birliği, Hüdaferin köprüsünden Aras nehrini geçerek Karabağ topraklarına girmiştir. 11 Temmuz'da Pirkulu Han Kaçar'ın komuta ettiği onbin

¹⁵² Aynı orada, dok. 1436, s. 704-705.

¹⁵³ Aynı orada, s. 705.

¹⁵⁴ Aynı orada.

¹⁵⁵ Aynı orada, s. 702-702.

¹⁵⁶ Aynı orada, dosya. 1453, s. 711-712; dosye. 1456, s. 712-713.

kişilik İran Kaçar ordusunun öncü birlikleri, aralarında Karabağ süvarilerinin de olduğu Rus birliği ile savaşa girmiştir. Bu savaşta galip gelen Kaçar ordusu, Karabağ'da büyük dağınıklık yapmıştır.¹⁵⁷

Ashında, Rus hükümeti daha ilk vakitte Karabağ Hanlığı'nın müdafaa etmek hususunda üzerine düşen uhdeyi yerine getirmemiştir. Bundan sonra Abbas Mirza ordusu ile Çanakçı köyüne ulaşıp orada ordu kurmuştur. Onun komutanı Alikulu Han, beşbin kişilik kuvvet ile Askeran kalesine yaklaşmıştır. Ebülfet Ağa, onun tarafına geçen bazı Karabağ beyleriyle birlikte, Kaçar kuvvetleri yanındadır. Tarihçinin yazdığına göre, Hıristiyan köylülerin tüm Melikleri ve kethüdalarının tamamı da Ebülfet Han'ın yanına gelip hilat ve güven sağlamışlardır.¹⁵⁸

Lisaneviç ve İbrahimhalil Han Karabağ'da durumun çok kötü olduğunu, General Sisianov'a bildirmiştir. Sisianov, Albay Karyagin'e alayı toplarlama görevi vermiş, özellikle Kotlyarevski'yi, Karabağ'a göndermiştir. Onlar Şah Bulağı'na ulaştıkları gün, Alikulu Han Askeran bölgesinden, Abbas Mirza ise Çanakçı köyünden Şuşa üzerine hücumla geçmiştir. Karyagin ise derhal Askeran tarafına hamle yapmıştır. Abbas Mirza da ordusunu Askeran kaleleri tarafına yürütmüştür.¹⁵⁹

Kızılbaş ordusu, Rus askeri birliğini muhasaraya alıp, su ile aralarında istihkâm kurmuştur. Onbir gün muhasara devam etmiştir. Karyagin ve Kotlyarevski yaralanmış, Rus askeri birliğinin yarısından fazlası helak olmuş, üçyüz kadar asker kalmıştır ki, onların da çoğunluğu yaralı ve susuzdur. Rus taburunda yüzbaşı unvanı ile görev yapan Karabağ Hıristiyanı Melik Vanya klavuzluk edip, Rusları gece Şah Bulağı'na götürmüştür. Ertesi gün Abbas Mirza Şah Bulağı kalesine hücum etmiş, lakin orayı da alamayıp muhasara etmiştir. Üç gün sonra yine Vanya'nın rehberliğinde Ruslar, Şah Bulağı kalesinden çıkmıştır. Helveti yolu ile iki gündün sonra Cermug deresinde bulunan kaleye yerleşmiştir. Rus askerleri üç dört gün burada kalıp dinlenmiş, yerli halk da onların yiyeceklerini temin etmiştir. Bundan sonra Murov dağının gizli yollarından geçerek, Vanya'nın rehberliğinde Gence'ye gelmiştir.¹⁶⁰

Fetali Şah, kendisi yeni kuvvetler ile Karabağ'a gelmiş ve Terter çayına ulaşmıştır. Lakin burada Rusların deniz yolu ile Reşt'e hücum ettiklerini haber almıştır. Hem bundan dolayı, hem de Sisianov'un büyük kuvvetler ile Karabağ'a hareket ettiğini bildiğinden Erdebil'e dönmüştür. Sisianov, Honaşen'e kadar gelip, burada Feteli Şah'ın geri döndüğünü haber alıp kendisi de geri dönmüştür. Mehemedhasan Ağa onu Şuşa'ya götürmüştür.¹⁶¹

1805 yılının sonlarına kadar Rus ordusu, artık Azerbaycan'ın Car-Balakan cematlerini, Gence, Karabağ, Şeki ve Şamahı Hanlıklarını ele geçirerek, kendi mevkesini bir hayli güçlendirmiştir. Artık asıl hedef çok önemli stratejik ve iktisadi ehemiyeti olan Bakü Hanlığı'nın ele geçirilmesi idi. Lakin 8 Şubat 1806 tarihinde General Sisianov'un, Bakü surlarının dibinde öldürülmesi,¹⁶² bunun gerçekleştirilmesini bir müddet engellemiştir.

1805-1806 kışında İbrahimhalil Han'ın, ikinci veliaht oğlu, Rusya taraftarı olan Mehemedhasan Han'ın Şuşa'da vefat etmesi de Rusya'nın Azerbaycan'daki durumunun za-

¹⁵⁷ Mirze Camal Qarabaği. A. g. e., s. 135.

¹⁵⁸ Mirze Mehdi Xezani. A. g. e., s. 170.

¹⁵⁹ Aynı orada, s. 170-171.

¹⁶⁰ Aynı orada, s. 171-172.

¹⁶¹ Aynı orada, s. 172-173.

¹⁶² Искендерова М. Бакинское ханство. Баку, 2000, с. 154.

yıflamasına bir miktar tesir etmiştir. Mir Mehdi Hezani'nin yazdığına göre, İbrahimhalil Han, H. 4 Zilhicce 1220 (24 Şubat 1806) tarihinde Mehdikulu Ağa'nın veliaht tayin edilmesi hususunda bir belge imzalamıştır.¹⁶³

General Sisianov'un katli, Şah sarayında Güney Kafkasya'da kaybettiği yerleri geri almak için ümitleri artırmıştır. 1806 yılının yazında, Abbas Mirza'nın komutası altında 20 bin kişilik bir ordu yeniden Karabağ'a girmiştir. Abbas Mirza bu defa da asıl dikkatini Şuşa'nın alınmasına yöneltmiştir. Şuşa'daki Rus muhafıza birliği çok küçüktü. Durumun çok karışık olduğunu gören İbrahimhalil Han, bu birliğe yardım için üç bin kişilik bir süvari birliği ayırmaya mecbur olmuştur.¹⁶⁴ Lakin bu ilave kuvvetlerde durumu düzeltmek için yeterli olmamıştır.

Abbas Mirza, savaşa başlamadan önce İbrahimhalil Han'ı kendi tarafına çekmek için çaba göstermiştir. Onun gönderdiği temsilçiler İbrahimhalil Han'ı ikna etmeye çalışmışlardır. Kalabalık orduya karşı durmak için yeteri kadar kuvveti bir ordusu olmadığından, Rusların da burda kuvvetli bir ordusu bulunmadığından İbrahimhalil Han, Karabağ illeri ve köylerinin ayak altında dağılması için, Kızılbaşlar ile iyi geçinmeye başlamıştır.¹⁶⁵ Aynı zamanda o, attığı her bir adım hakkında Şuşa'daki Rus askeri birliğinin komutanı Binbaşı Lisaneviç'e bilgi vermiştir. Sonunda Karabağ Hanı'na acilen ek yardım geleceğine söz verse de durum değişmemiştir. Bundan istifade eden Şah ordusu Şuşa'yı kuşatmaya başlamıştır. Durumun gittikçe ağırlaştığını gören İbrahimhalil Han, kendi ailesi ve yakın adamlarının güvenliğini temin etmek için, şehri terketme kararı almıştır. O, Şuşa'dan 4 km. uzaklıkta bulunan "Han Bağı" namlı yere gelerek burada kamp kurmuştur.

Lisaneviç, Hanın kaleye dönmesini talep etmiştir. Han, oğlu Mehdikulu Ağa'yı Şuşa'ya gönderip, ertesi sabah kendisinin de Şuşa'ya geleceğini bildirmiştir. Ancak o gece şeytanlık peşinde olan kötü adamlar, Binbaşı'ya fitne edip yalan haber göndermişler ve İbrahimhalil Han'ın Kızılbaş ile dedikodusunu yazmışlardır: "Bu gece Han'ın yanında kalabalık asker var. Kızılbaş'tan gelip, yanında hazırırlar¹⁶⁶ şeklinde yazmışlardır. Bu dedikoduyu, şöyle bir durum da tasdik etmiştir ki; Melik Cemşid, Binbaşı Lisaneviç'e casusluk ederek güya Han, Fetali Şah ile gizli münasebet kurmuş ve Şah Karabağ'a kuvvet göndermiş diye bildirmiştir.¹⁶⁷ Lisaneviç biraz bekleyip düşünüp sonra da gece Han'ın kampına gidip, Han'ı ve etrafındakileri katle kalkışmıştır.

Mir Mehdi Hezani'nin yazdığına göre, o gece toplam 19 kişi katledilmiştir. İbrahimhalil Han, eşi Tuba Beyim (Şekili Hüseyin Hanın bacısı), Hanın Bike Ağa'dan olan kızı Necibe Hanım, GöherAğa'nın anasından olan bir oğlu, Hanın cariyesi Saltanat Beyim (Hanım), Hanın oğlu Abbaskulu Ağa ve başkaları.¹⁶⁸

Gerçekleştirilen katliam o derece büyük bir acımasızlıkla uygulanmıştır ki, sadece Karabağ'da değil, komşu topraklarda bile, ahalinin derin hiddetine sebep olmuştur. Öte yandan İbrahimhalil Han'ın oğlu Mehdikulu Ağa ve Han'ın torunu Ceferkulu Ağa, bu korkunç vaziyetten Rus birliklerini Karabağ'dan kovup çıkarmak için istifade etmemişlerdir. Onlar bu

¹⁶³ Mir Mehdi Hezani. A.g.e., s. 176.

¹⁶⁴ Потто В.А. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях. Т. 2, выпуск I-V, СПб., 1885, с. 6.

¹⁶⁵ Mirze Camal Qarabaği. A.g.e., s. 138.

¹⁶⁶ Mir Mehdi Hezani. A.g.e., s. 178.

¹⁶⁷ АКАК, т. 3, Тифлис, 1869, док. 610, с. 331.

¹⁶⁸ Mahmudov Y., Şükürov K. Qarabağ (Real tarix, faktlar, senedler). Bakı, Tehsil, 2005, s. 178.

beklentinin tamamen aksine hareket etmişler ve sanki hiçbirşey olmamış gibi, Rus ordusu için tahıl ve yiyecek tedarik etmeye çalışmışlardır.

İbrahimhalil Han ve aile üyelerinin vahşice katledilmesi, bir veya bir kaç kişinin düşünüp uyguladıkları niyetin neticesi mi idi veyahut da Rus hükümrânının planlarının hayata geçirilmesi ile mi alakalı idi? Bu konuda tarihçiler arasında farklı görüşler mevcuttur. Bir çok tarihçi bu faciyanın yalnız Lisaneviç'in düşünülmemiş hareketinin neticesi olarak saymışlardır. Ancak şurası açıktır ki, bu katliamda Rus kumandanlığının günahı vardır, kumandanlığın İbrahimhalil Han'a karşı olan itimatsızlığının dışında, Lisaneviç ve Corayev'in koskoca Han ile saygısız ve kışkırtıcı şekilde konuşmasına göz yumulmasının, yani ona karşı çekincesiz olarak davranabilmelerinin bir sonucu olduğu da düşünülmelidir.

SONUÇ

Karabağ Hanlığı'nın ve başkenti Şuşa'nın Azerbaycan tarihindeki yeri çok büyüktür. Evvela 1747'de Afşar imparatorluğu dağıldıktan sonra, Karabağ'da Azerbaycan devletçiliği, hanlık şeklinde olsa da inşa edilmiştir. Bu dönemde, bölgenin dağlık kısmında yaşayan Alban kökenli lakin Ermeni hadimlerinin tesiri altında olan Hıristiyan Meliklerin ayrımcılık hareketlerine son verilmiştir.

Karabağ Hanlığı kurulduğu günden itibaren, komşu hanlıklar ve devletlerle mücadele içine girmek zorunda kalmış ve bu mücadelelerde de kahramanlık sayfaları yazmıştır.

Diğer Azerbaycan hanlıklarının her biri, bir kentin etrafında kurulmuşken, Karabağ'da böyle bir şehir olmadığından Hanlığın banisi Penahali Han yeni bir şehrin – *Penahabad* (sonralar Şuşa) şehrinin esasını koymuş, bu şehir alınmazlık sembolüne çevrilmiştir. Hanlık döneminde büyük esnafılık, sanat ve kültür merkezi oluşturulmuş, daha sonraları da Azerbaycan'ın önemli kültür merkezi rolünü korumuştur.

Karabağ Hanlığı'nın tarihi, aynı zamanda Azerbaycan halkının kahramanlık sayfalarını oluşturur. Bu hanlık ve başkenti Şuşa, sayısız fetihlerin ve hücumların baskınına karşı durmuştur.

KAYNAKÇA

AMEA TİEA, inv.1795/2, s.750

Azerbaycan tarixi (yeddi cildde). III cild, Bakı, Elm, 1999, s.427

Azerbaycan tarixi (Yeddi cildde). III c., Bakı, Elm, 1999, s. 43.

Delili H. E. Qarabağ xanlığının banisi Penaheli xan haqqında yeni melumatlar// Azerbaycan SSR EA xeberleri (Tarix, felsefe ve hüquq seriyası), 1971, №1, s.43

Джевдет паша. Описание событий в Грузии и Черкесии// Русский Архив, 1888, №22, с.204

Ehmed bey Cavanşir. Qarabağ xanlığının 1747-1806-cı illerde siyasi vəziyyətinə dair// Qarabağnameler, I cild, Bakı, Yazıçı, 1989, s.149-183.

Mirze Yusif Karabaği. Tarix-e Safi//Qarabağnameler, II c.

Eliyev F., Eliyev M. Naxçıvan xanlığı. Bakı, 1996, s.24

Hemidova Ş. XVIII esrin ikinci yarısında Azerbaycan-Gürcüstan münasibetleri tarixinden . Bakı, 1985, s.73

İsmayılov M., Bağırova M. Şeki xanlığı., Bakı, 1997

Köçerli T. Qarabağ (Qarabağ tarixinin saxtalaşdırılması eleyhine). Bakı, Elm, 2002, s. 160.

Kurat Nimet. Türkiye ve Rusya: 18. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Rus-Türk İlişkileri, 1798-1919. Ankara, 1970, s.15.

Mahmudov Y., Şükürov K. Qarabağ (Real tarix, faktlar, senedler). Bakı, Tehsil, 2005, s. 178.

Mir Mehdi Xezani. Kitabı-tarixi Qarabağ// Qarabağnameler, II kitab, s.115.

- Mirze Adıgözel bey. Qarabağname//Qarabağnameler, I cild, s.31.
- Mirze Camal Qarabaği. Qarabağ tarixi// Qarabağnameler. I kitab, s.110
- Mustafazade T. XVIII Yüzüillik – XIX Yüzüilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azərbaycan Münasibetleri, Bakü, Elm, 2002, s.79.H
- Osmanlı belgelerinde Karabağ. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivlik Genel Müdürlüğü. Osmanlı Daire Başkanlığı yayın Nu:100, İstanbul, 2009 Belge 26, s.79
- АКАК, т. 2, док. 1433, с. 701-702.
- Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией, т. 2, Тифлис, 1868, док. 1417, с. 696.
- Алиев С. Войны и борьба за верховства власти в Иране после распада империи Надир шаха // Иран. История и культура в средние века и новое время. Москва, наука, 1980, с.53
- Алиев Ф. Карабахское ханство (XVIII в)// Карабах. Очерки истории и культуры), Баку, Caşıoğlu, 2004, с.77
- Аракелян А. Карабах до завоевания российским царизмом// Исторический журнал, 1938 г. №10, с. 75-76.
- Бакиханов А.А. Гюлистан- Ирам (редакция, комментарии, примечания и указатели академика З.М. Б...това). Баку, Элм, 1991, с.164
- Бутков Т.Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803 ч. 2, Санкт-Петербург, 1869, s.244
- Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии (Под ред. Цагарели А.) Т. 2, вып. 2, Тифлис, 1902, с.152
- Дубровин Н. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. VI, СПб., 1888, с.8
- Жизнеописание Ага Магомед хана Каджара, основателя нынешней в Персии династии с кратким обозрением, последовавших после его смерти главнейших присшествий// Сын отечества и Северный Архив. Журнал словесности, политики и истории, Т. XIX (Сын отечества, часть 171-ая, Северный архив, часть 85-ая), СПб., 1835, с.24
- Искендерова М. Бакинское ханство. Баку, 2000, с. 154.
- Кишмишев С.О. Походы Надир шаха в Герат, Кандагар, Индию и события в Персии после его смерти. Тифлис, 1889, с.225-226
- Левиатов В.Н. Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке, Баку, 1948, с.145
- Маркова О.П. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Москва, 1966, с.160-162
- Потто В.А. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях. Т. 2, выпуск I-V, СПб., 1885, с. 6.
- Рагимов Г. Из Истории Азербайджано-русских дипломатических отношений во второй половине XVIII - нач. XIX веков. Баку, Аз Госиздат, 1997, с.77
- Раффи. Меликства хамсы (пер. срм. Л.М. Кочаряна. Ереван, Наири 1991, с.33-34
- РГВИА, ф.52, л.1, док.331, 1 v.80
- РГВИА, Ф. 52, С. 1, док. 286, 1. kısım, s.187
- Российский Государственный Военно – Исторический Архив, ф.52 (Потемкины), 1, док. 286, ч.1, л.237.
- Собрание актов, относящихся к обозрению истории армянского народа. Часть 2, Москва, 1838, с.57, с 68-70.
- Шукюрзаде Образование Карабахского ханства// Azərbaycan MBA, Tarih Enstitüsünün Elmi Arşivi, fon 1, liste 4, dok. 1353, s.84